

Na našem hlase záleží
Výzkumná/evaluační zpráva z projektu

Jiří Mertl

2024

Výzkumná/evaluační zpráva vznikla v rámci projektu „Na našem hlase záleží: zapojení lidí s trestní minulostí do systémových změn ve vězení“ (0015/2021/ACF/4), realizovaného v partnerství s norskou organizací Wayback a Asociací organizací v oblasti vězeňství (AOOV).

<https://www.rubikoncentrum.cz/>

<https://www.wayback.no/>

<https://aooov.cz/>

Projekt podpořil Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové v rámci programu Active Citizens Fund, jehož cílem je podpora občanské společnosti a hájení zájmů znevýhodněných skupin. Cílem programu je dále inspirace k aktivnímu občanství a posílení kapacit neziskových organizací. Program Active Citizens Fund vstoupil do České republiky v září roku 2019 s cílem podpořit neziskové organizace neohledně na jejich velikost a zkušenosti. V České republice jej spravuje konsorcium, které tvoří Nadace OSF, Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové a Skautský institut. Program je realizován v rámci Fondů EHP a Norska 2014–2021. Prostřednictvím Fondů EHP a Norska přispívají státy Island, Lichtenštejnsko a Norsko ke snižování ekonomických a sociálních rozdílů v Evropském hospodářském prostoru (EHP) a k posilování spolupráce s 15 evropskými státy. Důležitým posláním programu je také spolupráce mezi Českou republikou a dárcovskými státy. Jde o spolupráci mezi českými neziskovými organizacemi a organizacemi z Islandu, Lichtenštejnska a Norska.

<https://www.activecitizensfund.cz/>

<https://eeagrants.org/>

<https://osf.cz/>

<https://www.vdv.cz/>

<https://www.skautskyinstitut.cz/>

Úvod

Tato výzkumná/evaluační zpráva je vyústěním projektu *Na našem hlase záleží*, jehož cílem bylo posílit využívání žité zkušenosti v oblasti trestní a kriminální justice a vězeňství, jelikož se v ČR stále jedná o oblast, která není dostatečně využívána, přitom její potenciál je vysoký. Odbornost založená na žité zkušenosti je v tomto ohledu unikátním zdrojem poznatků, intervencí a nápadů, které mohou velmi dobře tvořit rovnocennou součást k akademické, vědecké nebo znalostní odbornosti. Obě složky pak mohou fungovat v součinnosti a optimálně tak adresovat hlavní problémy v oblastech vězeňství a trestní a kriminální justice v ČR. Mezi těmito problémy významné především dva. Prvním je neadekvátně a limitovaně nastavený systém sociální práce s vězňenými a propuštěnými osobami, jenž často neposkytuje potřebnou podporu, a proto se propuštěné osoby často vrací do výkonu trestu nebo po propuštění „spadnou“ a zůstávají v sociálně vyloučených pozicích (viz například Mertl, 2020, 2022a, 2022b, 2023b, 2023c). Druhým je skutečnost, že vězení často supluje sociální politiku a příslušné veřejné instituce, takže velké množství osob, které by potřebovaly intervenci v podobě sociální práce spíše končí ve výkonu trestu, kde se jejich situace ještě dále zhoršuje (například Garrett, 2016; Mertl, 2023a, 2023e; Wacquant, 2009a, 2009b, 2010).

Během realizace evaluace se proměňovaly i její cíle s tím, jak se rozkrývala různá témata související s problematikou žité zkušenosti a jejím využíváním v oblasti sociální práce a sociálních služeb souvisejících s vězeňstvím i dalšími cílovými skupinami. Po nějaké době začalo být zřejmé, že by bylo škoda udělat pouhou evaluaci ve smyslu zhodnocení (ne)přínosu projektu a (ne)posunu participantů a participantek. Evaluace se tudíž v tomto ohledu posunula spíše do oblasti výzkumu a nabídnutí analýzy, která by dílčím způsobem přispěla k lepšímu pochopení využívání žité zkušenosti v ČR a co toto využívání přináší pro samotné peery a peerky i pro organizace, které využívají kolaborativní praxi s peery a peerkami. Tato zpráva tak nejenom odpovídá na výzkumné otázky související s evaluací:

- Jak osoby s žitou zkušeností participující v projektu hodnotí svoje dispozice vykonávat peerskou práci?
- Jak osoby s žitou zkušeností participující v projektu hodnotí vzdělávání v rámci projektu cílené na rozvoj v kompetencích spojených s peerskou prací?
- Jak osoby s žitou zkušeností participující v projektu subjektivně hodnotí posun ve svých kompetencích spojených s vykonáváním peerské práce?

Ale také na otázky, které souvisí se současnou praxí využívání žité zkušenosti v ČR:

- Jaké jsou motivace osob s žitou zkušeností využívat tuto zkušenost v peer práci?
- Jak konkrétně je v ČR žitá zkušenost využívána v sociální práci a sociálních službách?
- Jaké jsou překážky, které brání v rozvoji peerství v ČR?
- Jaký je přínos peeringu pro osoby s žitou zkušeností i organizace, které spolupracují s peery a peerkami?

Tuto zprávu je tedy nutné brát spíše jako kombinaci výzkumné a evaluační zprávy, přičemž výstupem jsou doporučení směřující k podpoře peeringu v ČR i další podpoře posílení vzdělávání peerů a peerek, aby mohli lépe využívat svoji žitou zkušenost. Doporučení směřující k podpoře vzdělávání jsou pak založené na hodnocení a reflexi vzdělávání v rámci projektu, které poskytlo velmi cenné poznatky.

V závěrečné části úvodu je ještě nutné deklarovat pozicionalitu, s níž jsou tuto práci psal. Co se týče odborné perspektivy, vycházel jsem z kritické sociální práce, která je popsána níže a která tvoří základní rámec pro žitou zkušenost i peering jako takový. Osobně dlouhodobě v rámci svého působení v sociálních vědách zastávám kritickou a advokační pozice, která se do této práce promítla skutečností, že peering vnímám jako velmi přínosnou aktivitu, kterou je dobré rozvíjet, a proto byla celá práce koncipována jako hledání, zejména strukturálních, možností, jak dále peering v ČR rozvíjet.

Teoretické pozadí

Žitá zkušenost a peering v sociální práci a službách

Pojmy žité zkušenosti a peeringu jsou v rámci sociální práce často spojovány zejména s procesem, kdy osoby, které ve svém životě prožily určitou formující zkušenost (nejčastěji například traumatizaci, drogovou závislost nebo uvěznění) a chtějí z nejrůznějších důvodů využít tuto zkušenost k pomoci jiným osobám v podobné životní situaci. Těmito důvody mohou být: zájem pomoci jiným osobám ve stejné situaci (Buck, 2018; Heidemann et al., 2016); vnitřní dobrý pocit z pomoci jiným osobám (Einat, 2017; Heidemann et al., 2016; Jang et al., 2020); využití špatné minulosti k něčemu lepšímu v současnosti (Jang et al., 2020); kompenzace ostatním nebo společnosti (Heidemann et al., 2016; LeBel et al., 2015); seberozvoj (Buck et al., 2022); součást náboženské víry (Heidemann et al., 2016); ale i pragmatické nebo osobní motivy získání určité výhody (například možnost podmíněného propuštění) (Einat, 2017). Osoby, které popisovanou unikátní a velmi cennou žitou zkušenost chtějí využít tímto způsobem, se obecně zpravidla mohou stát v určitém kontextu (například sociální službě, podpůrné službě, zdravotnictví nebo i vězení) tzv. peery/peerkami. Peer pracovníci/pracovnice jsou následně mocensky i lidsky na stejné úrovni a díky svoji zkušenosti i na podobném naladění jako osoby, jimž pomáhají (Čtvrtečková & Černý, 2021; Eddie et al., 2019; LeBel et al., 2015). Vedle toho pak mohou peerky a peerři figurovat také v rozhodovacích procesech organizací a různých těles, kde by měly přinášet hlas někoho, kdo si danou situaci, na kterou se vztahuje nějaké rozhodnutí nebo doporučení, prožil a může tak nabídnout unikátní pohled, který potenciálně může zkvalitnit rozhodování a jeho výsledek (Čtvrtečková & Černý, 2021).

Peering a využívání žité zkušenosti v sociální práci a službách do velké míry navazuje na specifický směr v rámci sociální práce, jímž její kritická nebo radikální verze, a to zejména na jeden její princip, a sice participaci. Obecně radikální nebo později šířeji kritická sociální práce byla od svého počátku založena na třech hlavních principech. (1) Kritika systémově produkovaných mocenských, ekonomických i symbolických nerovností (například rasismu, kapitalismem redukované sociální mobility nebo patriarchy) a strukturálních problémů (nedostupné bydlení, chudoba apod.), v nichž se sociální práce odehrává a které do velké míry determinují možnosti sociální práce a také způsobují, že se daní klienti, klientky nebo celé cílové skupiny ocitají v tíživých situacích. Již od počátku tak řada sociálních pracovníků a pracovnic (například Bailey & Brake, 1977; Cannan, 1977) tuto skutečnost velmi kritizovala a tento bod se v té době i později (Baldwin, 2011; Ferguson, 2008; Ferguson & Woodward, 2009; Mendes, 2009; v češtině například Janebová, 2014) stal určitou „vlajkovou lodí“ celého hnutí a směru. V tomto ohledu je akcentováno, že sociální práce by neměla potřeby klientů a klientek individualizovat, ale dávat je

do kontextu prostředí, v němž jsou produkovány a (ne)uspokojovány. Jinými slovy se do popředí sociální práce dostalo usilování o sociální spravedlnost.

(2) Participativní princip se v podstatě od počátku ujal jako nezbytná součást společného boje sociálních pracovníků a pracovníc a klientů/klientek proti neférovému systému, jenž se negativně promítá do života obou skupin. Sociální pracovníci a pracovníce by měli nejenom klientům/klientkám pomáhat, ale také je motivovat a mobilizovat k budování určité společné komunity, která bude silněji adresovat zmiňované nerovnosti a apelovat na jejich zmírnění a nápravu. Podporovány a budovány by v tomto ohledu měly být zejména hodnoty sebedůvěry, zplnomocnění a vzájemného učení a spolupráce na rovné úrovni. Sociální pracovníci tak nevystupují vůči klientům a klientkám z pozice nadřazeného profesionalismu, v rámci něž všechno ví a mají na všechno odpověď, a klienti/klientky nejsou v roli pasivních a podřízených příjemců/příjemkyň pomoci (Baldwin, 2011; Beresford, 2011; Gojová et al., 2019, z českého prostředí viz 2021; McLaughlin, 2008). Naopak, jak poukazují Alice Gojová a Kateřina Glumbíková (2015), role mohou být často i převráceny, neboť klient/klientka jsou bráni/brány jako experti/expertky na svůj život a také na řešení svých potřeb. Sociální pracovník/pracovnice v tomto ohledu má za úkol vytvořit podhoubí pro nalezení a realizaci takových řešení a přispět svoji odborností k optimálně fungující procesuální stránce spolupráce.

(3) V pozdější letech se v důsledku zvětšující se neoliberalizace sociální práce (viz například Ferguson, 2008; Garrett, 2021; Kam, 2014), která měla za následek oslabování jejího společenského významu zhoršující se podmínky nejenom pro její výkon, ale také pro samotné sociální pracovníky a pracovníce (Ferguson, 2008; Garrett, 2021; v českém prostředí Gojová & Glumbíková, 2015), začal prosazovat i advokační princip založený na větší angažovanosti. Sociální pracovníci a pracovníce by v tomto duchu neměli již pouze pomáhat klientům a klientkám a bojovat proti strukturálním nerovnostem a problémům, ale také se angažovat v nabízení jejich řešení a samotných řešeních (Ferguson & Woodward, 2009; Gal & Weiss-Gal, 2014). Větší angažovanost směřuje k různým úrovním a kontextům, od vysoké politiky, regionální i lokální politiky, účast v různých odborných těles, mediální vystupování směřující k rozbíjení stereotypů a mýtů po přímé terénní akci.

Žitá zkušenost a peering, jak už bylo naznačeno, přimyká a vyhází zejména z participativního principu, v rámci něž by mělo docházet k zapojování osob s žitou zkušeností do sociální práce a chodu sociálních služeb. Toto zapojení může mít, jak ukazují Markéty Čtvrtečková a Geregová (2019) a Markéta Čtvrtečková s Jakubem Černým (2021), různorodou podobu, od horizontální, vertikální až po tokenistickou. Horizontální zapojení zpravidla znamená skutečnost, že se peer/peerky zapojují v rámci daného kontextu, například sociální služby, do chodu této služby a zajišťují některé náležitosti dané služby, kupříkladu terénní práci. Při vertikálním zapojení je snaha peery/peerky zapojit do rozhodovacích procesů dané sociální služby nebo obecně organizace, která službu realizuje. Jedná se tedy i zapojení na vyšší úrovni, což znamená nejenom podílení se na realizaci služby, ale také možnost ovlivnit, jak tato služba vypadá. Tokenismus je pak pojem, jenž odkazuje k nějaké formě zdánlivé participace, kdy je zapojení peerů/peerek realizováno pouze formálně (jsou přizvány/přizváni, informováni/informovány nebo mají konzultační roli), ale reálně jejich hlas nemá žádný význam (v horším případě je pak formální zahrnutí peerství využito jako legitimizační fasáda daných rozhodnutí). Jak zdůrazňují Gillian Buck, Philippa Tomczak a Kaitlyn Quinn (2018), pokud jsou nějaké hlasy přizvány do dialogu a vyslyšeny, vytváří to určitou etickou a morální povinnost tyto hlasy zohlednit a odpovědět jim.

Jak poukazují Čtvrtečková s Černým (2021), pro rozvoj peeringu v sociálních službách můžeme považovat jako zásadní vznik a rozvoj harm reduction přístupu a strategie, jenž byl s peeringem

v podstatě od prvopočátků spjat a podnítil i rozvoj těsné spolupráce mezi peery/peerkami a sociálními pracovníky a pracovníci na inovacích existujících sociálních služeb. I z tohoto důvodů bývá často peering zkoumán a analyzován v kontextu užívání drog a přidružených služeb. V této oblasti se ukazuje, že žitá zkušenost a peering může být velkým přínosem v řadě ohledů. Velmi významným faktorem může být například v terénní sociální práci, kdy peerři/peerky díky své žité zkušenosti mají jiné vnímání terénu a jeho náležitostí než sociální pracovníci/pracovnice. Mohou tam identifikovat významná místa například pro sběr injekčního materiálu, která by jinak zůstala skryta nebo nepovšimnuta. Vedle toho žitá zkušenost a (bývalé) členství v dané komunitě dodává peerům/peerkám také určitou důvěryhodnost, takže se mohou dostat k obtížně dostupným cílovým skupinám nebo na obtížně dostupné terény, které jsou pro sociální pracovníky nebo pracovníce nedostupné, typicky například různá místa, kde se odehrává sex byznys (Čtvrtečková & Černý, 2021; Duvnjak et al., 2022).

Další oblastí, kde je může být peering velmi užitečný, je samotná klientská práce, kdy se peerři/peerky na základě svojí zkušenosti dokážou mnohem lépe ztotožnit, pochopit a naladit se na situaci klientů/klientek, což samozřejmě zvyšuje autenticitu a efektivitu kontaktu. Mnohem častěji tak mohlo dojít k otevřenějšímu dialogu, jenž mohl vést k větší participaci klientů/klientek na řešení nastalé situace, jelikož měli pocit, že je jim nasloucháno někým na stejné úrovni. V tomto ohledu peerři a peerky často velmi dobře pomáhali v procesu zotavení, zejména ve smyslu podpory klientům a klientkám, kteří/které častěji dokončovali intervenci, kterou nastoupili. Významným prvkem v tomto ohledu byl i jazyk, který peerři/peerky používali a prostřednictvím něž byli schopni/schopné srozumitelně a autenticky předat klientům/klientkám informace týkající dané problematiky (Buck, 2018; Čtvrtečková & Černý, 2021; Eddie et al., 2019; Nepustil, 2020). Důležitým faktorem je také nehodnotící atmosféra, která může být mnohem lépe a přirozeněji nastolena peerem nebo peerkou, a to z podstaty žité zkušenosti a znalosti, jaké to je být hodnocen a nálepkován stigmatizační kategorií (Buck, 2018). Peerové a peerky pak mohou hrát i silnou roli vzoru, který je dobré následovat a inspirovat se z něj v cestě za zotavením nebo rehabilitací (Jang et al., 2020). Někdy se v tomto ohledu označují peerři a peerky jako nositelé/nositelky naděje spočívající v ukázání, že i se zdánlivě bezvýchodnou situací a následnou rezignací lze pracovat (Buck, 2018; Duvnjak et al., 2022; LeBel et al., 2015).

Vedle toho může být samotný peering užitečný i pro peera nebo peerku, jelikož má zotavující nebo rehabilitační efekt i pro něj/ni, jelikož spolupráce s klienty/klientkami pomáhá v osobním tříbení vlastní cesty a posunu, který by jinak nemusel nastat. Někdy se v tomto ohledu píše, že má peering až schopnost jakéhosi vykoupení z předešlých chyb a špatných skutků (Jang et al., 2020; Maruna, 2001; Nepustil, 2020). Peering je pak užitečný i pro službu, neboť do ní může vnášet inovativní prvek, který by se jinak kvůli provozní slepotě do ní nedostal (Čtvrtečková & Geregová, 2020). Na druhou stranu se peer/peerka může také vystavovat nečekaným situacím, které budou spouštěčem náročným retraumatizujících vzpomínek, které mohou být zraňující (Mendoza et al., 2016).

V rámci problematiky peeringu se pak objevují ještě dvě sub-témata, a sice recovery koučing a svépomocné skupiny. Recovery koučing je označení pro řekněme kvalifikovanější a více profesionalizovanější peering, kdy peerové a peerky prochází nebo prošli určitým výcvikem zaměřeným na práci se svojí zkušeností i se specifickými cílovými skupinami. Nejedná se o výcvik založený na akademických nebo odborných znalostech, ale na znalostech založených na zkušenosti a na práci s těmito zkušenostmi (Eddie et al., 2019; Nepustil, 2020). Výcvik recovery koučingu je postaven, jak zdůrazňuje Pavel Nepustil (2020), na pojetí zotavení založeném na ideji, že se jedná o proces, který je postupný a nemá jasný začátek a jasný konec, přičemž cílem není

abstinence, ale stabilizace a spokojenost se sociálním fungováním. Kouč/koučka je následně figuruje jako průvodce/průvodkyně v tomto procesu, přičemž nenastoluje žádnou absolutně nebo vždy fungující cestu ke zotavení, ale je otevřený/otevřená širokému spektru možných cest. Podle Nepustila (2020) je pak velmi vhodné recovery kouče a koučky zahrnovat do sociálních služeb, neboť představují element, jenž může pomoci vykrývat bílá místa těchto služeb (kvůli nimž například některé osoby je nechtějí). Doporučuje pak v tomto ohledu systematický přístup k jejich začlenění spočívající v možnosti adekvátního výcviku (viz níže), jasné vyjednání role recovery kouče/koučky v daném týmu a podpora ze strany týmu, možnosti péče o duševní zdraví a variabilita zapojení (viz výše). Recovery koučové/koučky (ale nejenom oni/ony) pak mohou zakládat tzv. svépomocné skupiny jako místa setkávání osob s žitou zkušeností sloužící pro sdílení a společné zotavení (Duvnjak et al., 2022).

Bylo by pak také zajímavé sledovat, jaké rozdíly do peeringu vnáší genderový rozměr, kdy některé studie (Heidemann et al., 2016; Mendoza et al., 2016; Woods, 2020) byly věnovány výhradně ženám, nicméně žádná z nich zatím explicitně neporovnávala rozdíly mezi ženami, muži a dalšími identitami. Jedním z možných rozdílů je větší prevalence traumatu založeném na prožitém násilí (ať už psychologickém, symbolickém, fyzickém nebo sexuálním) u žen, které také akcentovaly, že pro ně bylo motivací stát se peerkami zkušenost s odebráním dítěte (Mendoza et al., 2016).

Limity pro rozvoj peeringu

Limitem peeringu může být jeho neukotvenost, kdy není zřejmé, co by tato aktivita měla konkrétně obsahovat a jaká by měla být role peerů/peerek, případně jaký výcvik nebo certifikaci by měli mít, aby svoji práci dělali optimálně (Eddie et al., 2019). Někdy je v tomto ohledu peerská práce založená i na určité živelnosti, kdy peeři/peerky bez průpravy mohou svoji pozici chápat spíše intuitivně a neohraňovaně. To má i svoje výhody, zejména autentickou solidaritu a také nízkoprahovost, kdy se peeři/peerky nijak nepovyšují nad klienty a klientky, které tak ani neberou, a jsou jim vždy bez podmínek k dispozici, což pak také kompenzuje odměřenost, s níž se mohou setkávat u sociálních pracovníků a pracovníc (Čtvrtečková & Černý, 2021). Neohraňovanost pak nicméně může vyústit v situaci, kdy se peeři/peerky dostávají do určitých kapacitních problémů, neboť klienti/klientky jsou zvyklé/zvyklí, že fungují v podstatě neustále, takže se na ně obracejí například na ulici i mimo jejich pracovní dobu. To může být velmi vysilující a být zátěžové na duševní zdraví (Buck, 2018; Čtvrtečková & Černý, 2021; Mendoza et al., 2016). Problémem v klientské práci pak může být i zmiňovaná role vzoru, který je vhodné následovat, protože to může klást velké nároky a zátěž na peery a peerky, aby se chovali v podstatě bezchybně a byly lepší než nejlepší (Buck et al., 2022).

Další limity se týkají organizační kultury subjektů, v rámci nichž peeři/peerky svoje aktivity vykonávají. Organizační kultura jako určitý soubor norem a hodnot, které jsou danou organizací zastávány a v rámci organizační praxe i žity (respektive měly by být žity), mohou výrazně promlouvat do peerské práce ve smyslu vytváření adekvátních podmínek pro peerství a jeho aktivit. V případech, kdy na peerství není organizační kultura připravena, může v rámci organizace vyvolat určitý rozpor odehrávající se často na liniích profesionalita X neprofesionalita a expertnost X neexpertnost. V rámci profesionalita pak mohou být problémem vztahovost a neformálnost s jakou ke klientům a klientkám přistupuje peer/peerka a která do určité míry někdy odporuje představám sociálních pracovníků a pracovníc (a kurikulu sociální práce, které se učili) o správně vykonávané sociální práci. Expertnost pak může být problémem z hlediska skutečnosti, že někteří sociální pracovníci a některé sociální pracovnice nemusí uznat peera/peerku jako rovnoprávného

člena/členku týmu, jelikož jej/ji stále vnímají jako klienta/klientku, kterému je potřeba pomoci a ne jej/ji pouštět ke klientské práci. Případě může také dojít k určité nedůvěře a obavám (Čtvrtečková & Černý, 2021; Čtvrtečková & Geregová, 2019). Problematickým bodem pro organizační kulturu mohou také být různé úlevy nebo rozdílné jednání a chování týmu vůči peerům/peerkám a sociálním pracovníkům a pracovnícím, kdy například u peerů a peerek může být tolerováno něco, co u zbytku týmu tolerováno není, ačkoliv je jasné, že pro fungování peerství je to nezbytné (Čtvrtečková & Černý, 2021).

Jako limitující se ukazují také možnosti zaměstnání peer pracovníků a pracovníc, kdy výrazným faktorem v tomto ohledu může být například trestní rejstřík nebo nastavená legislativní pravidla pro možnost zaměstnání v sociálních službách. V ČR je tento limit dán zákonem 108/2006 Sb., jenž stanovuje, že pro práci v sociálních službách musí mít daný člověk zejména adekvátní vzdělání a čistý trestní rejstřík. Zákon pak v podstatě nijak neupravuje pozici peera nebo peerky, což může jejich participaci v sociálních službách značně ztížit (Čtvrtečková & Geregová, 2019, 2020; Duvnjak et al., 2022; Runell, 2020). Jak poukazuje Lindsey Runell (2020), je potřeba si uvědomit, že peeři a peerky často nemají adekvátní formální vzdělání, zvláště pokud za sebou mají výkon trestu, a doplnit si takové vzdělání trvá dlouhou dobu (v případě například maturity i několik let), což může paralyzovat zájem rozvíjení peerské práce. V případě vězněných osob by bylo možností, aby si toto vzdělání mohly doplnit v rámci výkonu trestu, ale to často bohužel nejde, jelikož takové vzdělání není k dispozici.

S tím souvisí i nedostatečné možnosti financování peerských pozic, které jsou v některých případech vnímány jako dobrovolnické, případně jsou odměny pro peery a peerky na velmi nízké úrovni, což má prakticko-ekonomické i symbolické následky (Čtvrtečková & Geregová, 2019; Woods, 2020). Gillian Buck (2018) pak poukazuje, že se špatné možnosti financování mohou poměrně jednoduše propojit s výše zmiňovanou neohraničeností a kapacitní vyčerpáním (a očekáváním ostatních, že peer/peerka bude vždy k dispozici) a vyústit ve vnímání peerské pozice jako dobrovolnického poslání, za něž není potřeba odměňovat, neboť je vykonáváno z nezištnosti. Takové vnímání pak samozřejmě ohrožuje ekonomickou stabilitu peerů a peerek také jejich možnosti pomoci ostatním.

Problémem může být liminalita, což je pojem, jenž v sociální antropologii označuje pozici „někde mezi“ při přechodu od jedné identity k jiné identitě (například při ritualizovaném přechodu z dětství do dospělosti). Osoba v liminální pozici již tedy nemá starou identitu, neboť ji opustila, ale nám ještě vybudovanou novou identitu, takže zůstává v určitém meziprostoru a mezičase a nikam nepaří. To může být velmi zátěžová situace, která může přinášet distres a nejistotu. Na druhou stranu liminální pozice může přinášet i určitou svobodu a absenci zodpovědnosti spojenou s určitou společenskou nebo komunitní pozicí (Bamber et al., 2017). Liminalita se může ve velké míře dotýkat právě peerů a peerek, kteří/ktelé už nemají svoji „starou“ klientskou nebo komunitní identitu, ale ještě nemají ani novou identitu v rámci běžné společnosti, ale i sociálních služeb (Buck et al., 2022). Jak ukazují některé výzkumy (Čtvrtečková & Černý, 2021; Čtvrtečková & Geregová, 2019), pro peery a peerky může být nejistá pozice zdroje zátěže, kterou může znásobovat i jejich okolí, které je nemusí uznávat nebo je dokonce dehonestovat za jejich přechod a stávající pozici. V některých případech pak může nastat také pocit alienace vyplývající z nepřijetí společností a rezignace vůči majoritní společnosti.

S liminalitou do jisté míry souvisí také osobní problémy, s nimiž se peeři a peerky potýkají (například nestabilní bydlení, předluženost, probíhající zotavení atd.), které nejenom zasahuje do jejich života, ale přímo souvisí i s jejich prací a může tuto práci negativně ovlivňovat. Peeři a peerky tak musí v první řadě dbát na svoji subsistenci a přežití a až potom se mohou zapojovat do

peerských aktivit. V tomto smyslu pak mohou být zároveň na různých úrovních i klientem nebo klientkou, kdy poskytuje svoji žitou zkušenost v klientské práci, ale zároveň využívá pomoc sociální služby například při shánění bydlení nebo řešení materiální deprivace, což může vytvářet komplikovaný spletenec vztahů (Čtvrtečková & Černý, 2021; Čtvrtečková & Geregová, 2019).

Liminalita je pak spojena i s obecnou společenskou kulturou jako posledním limitem, která může být v řadě situací a momentů stigmatizující a předsudečná, což může vést k situaci, kdy peeři a peerky bojují nejenom se svými problémy a nalezením svého místa, ale také s neuznáním, hodnocením nebo až nenávisť ze strany společnosti. To pak může prohlubovat pocit alienace, zhoršené sebedůvěře a pocit méněcennosti. Peeři a peerky tak mohou zažívat i permanentní liminalitu, kdy se neustále snaží o uznání ze strany společnosti, která je ovšem nechce a kontinuálně je odvrhuje (Čtvrtečková & Geregová, 2019). Zároveň je se společenskou kulturou spojena také skutečnost, že se peer nebo peerka mohou až příliš „ponořit“ do své role, což pak v důsledku neférových společenských podmínek může vést k deziluzi ohledně pomáhání ostatním, kteří nejsou nikam posouváni nebo jim nejde pomoci nebo je pomoc příliš pozvolná (Duvnjak et al., 2022; Woods, 2020).

Všechny tyto limity pak adresovaly Čtvrtečková a Geregová (2020) a napsaly rady doporučení, jak peery/peerky do (drogových) služeb. Podle nich je potřeba vytvořit vhodnou spolupracující organizační kulturu, která bude na peer práci připravena a bude dále budována s peery a peerkami (autorky v tomto ohledu explicitně zmiňují například společné porady). Role peerů a peerek by také měla být jasně vyjednána, případně by v sociální službě měl být již nějaký záměr o kolaborativních činnostech. Peer pracovníků a pracovníc by mělo být v dané službě více, aby se mohli navzájem podporovat a mohli reprezentovat různé nuance v rámci své žité zkušenosti i nabízené peerské práce. V tomto ohledu by pak měly dostávat adekvátní podporu ve smyslu možnosti dalšího vzdělávání a podpory v oblasti duševního zdraví (například skrze supervize a příznivého klima v organizaci). Pravidla spolupráce by pak měla být také nastavována kolaborativně vznikla oboustranná motivace k jejich respektu. A v neposlední řadě by měli být peer pracovníci a pracovníce také adekvátně odměňováni/odměňovány za svoji práci.

Peer práce nejenom s vězněnými a propuštěnými osobami

V této zprávě se budeme soustředit zejména na peer práci s osobami, které mají zkušenosti s trestní justicí a tuto zkušenost se nějakým způsobem snaží zužitkovat v dalším životě. V kriminologii se pro peery a peerky vžila spíše metafora *zraněného léčitele* (*wounded healer* - viz například Elisha, 2023; Heidemann et al., 2016; Jang et al., 2020; LeBel et al., 2015), která má svůj počátek v řecké mytologii v postavě kentaura Cheiróna, léčitele, jenž si nicméně nebyl schopný vyléčit zranění způsobené jedovatým šípem. *Zraněný léčitel* tedy odkazuje ke skutečnosti, že aby byl někdo schopný léčit ostatní, musí si nejdříve zvědomit svoje vlastní zranění.

V zahraničí často rozvíjenou variantou je peering ve věznicích, který se tam rozvíjí již od 50. let 20. století, kdy se začalo zjišťovat, že osoby s žitou zkušeností z vězení mají následně při práci pozitivní rehabilitační efekt na vězněné osoby (Jang et al., 2020). Některé vězněné osoby v tomto ohledu fungují jako peer pracovníci nebo pracovníce pro ostatní vězněné osoby a pomáhají jim například s denními úkony, učením, zdravotními obtížemi, duševním zdravím, pocity izolace nebo nové vězněné osoby pomáhají aklimatizovat na vězeňský režim (Brosens, 2019; Buck et al., 2022; Elisha, 2023). Peerská práce pak může přinášet pozitiva také v odborných programech, kde může pomáhat vězněným osobám přizpůsobit se danému programu, vytvářet příznivé klima a kulturu

při realizaci daného programu a zvyšovat míru jeho úspěšného dokončení (Butler et al., 2019). Například Michelle Butler a kolektiv (2019) v tomto ohledu poukázaly, že peeri a peerky byly schopni/schopné do vězeňského programu zaměřeného na rodičovství začlenit i osoby, které předtím program odmítaly nebo jej braly jako něco, co nepotřebují.

Sung Joon Jang a kolektiv (2020) v tomto ohledu analyzovali systematictěji pojatý peering ve věznici Darrington Unit v americkém Texasu, kde existuje bakalářský studijní program zaměřený na teologická studia, po jehož vystudování se z vězňených osob stávají tzv. terénní ministranti (*field ministers*), kteří pomáhají dalším vězňeným osobám. Program je inspirovaný a postavený na tradici, která se ve Spojených státech objevila už v roce 1995 v New Orleans ve státě Louisiana, kde podobně vznikl první bakalářský program s tímto zaměřením. Program v Texasu má poměrně náročně nastavené podmínky vstupu, a sice nutnost mít maturitu, trest alespoň 19 let, respektive alespoň 19 let zbývajících z trestu a mírnější stupeň ostrahy. Takto vysoký trest je nastavený schválně, aby mohla daná vězňená osoba za čtyři roky absolvovat bakalářský program, deset let pomáhat spoluvězňeným osobám a měla nárok na podmíněné propuštění pět let před koncem trestu. Zároveň není potřeba, aby přihlášené vězňené osoby byly praktikujícími věřícími, i když je program realizován náboženskou kongregací. Terénní ministranti jsou pak spoluvězňeným osobám k dispozici v podstatě neustále a mohou tak nabídnout pozitivní vliv a pomoc, která by jinak k dispozici nebyla kvůli pracovní době vězeňského personálu. Z výzkumu pak vyplynulo, že přítomnost peerů v dané věznici měla za následek zmírnění napětí mezi vězňenými osobami a personálem, a to zejména s ohledem na porušování pravidel vězeňského režimu (personál tak nemusel řešit tyto situace v takové míře, což snížilo zátěž a zvýšilo spokojenost).

Určitou varianci na peering nabízí Tomer Einat (2017), který analyzoval peering poskytovaný v izraelské věznici osobám se zdravotním postižením (ať už fyzickým nebo duševním). Vězňené osoby v rolích peerů/peerok tak pomáhaly jiným vězňeným osobám se zdravotním postižením s každodenními úkony a zvládáním vězeňského programu a režimu.

Nicméně peering ve vězení může mít samozřejmě i svoje stinné stránky, jak poukázaly některé studie (Buck et al., 2022; Elisha, 2023). Výše zmíněná liminalita může hrát výraznou roli i v tomto prostředí, kdy peerové/peerky nepatří do dvou „klasických“ táborů, a sice mezi vězňené osoby a personál. Z pozice vězňených osob se v podstatě přirozeně posouvají skutečností, že vykonávají peerskou práci, a mezi personál věznice také přirozeně nemohou patřit, takže ustrnou v určité pozici někde mezi. Takže ze strany vězeňského personálu mohou peeri/peerky chápány jako „zrádci“, kteří ale od personálu podporu nedostanou, jelikož jsou stále vnímáni/vnímány jako vězňené osoby. V rámci liminality pak vyvstává také ekonomické vykořisťování, kdy informantky v jejich výzkumu měly pocit, že ve vězení dělat většinu klientské práce, ale nic za to nemají, a naopak spíše zažívají zneuznání jak od vězňených osob, tak od personálu.

Vedle peeringu ve vězení je samozřejmě realizován i propuštění, kdy osoby které mají žitou zkušenost z výkonu trestu a úspěšně se vyhýbají dalšímu výkonu trestu, zpravidla slouží jako vzory pro ostatní propuštěné osoby (Buck, 2018; Efodi & Adamchuk, 2017; Leverentz, 2010). Tím reálně se snižuje pravděpodobnost, že se klienti/klientky vrátí do výkonu trestu (Buck et al., 2022). Jak poukázala Gillian Buck (2018), pro propuštěné osoby je velmi důležité, aby s nimi někdo navázal autentický kontakt po propuštění a měl o ně starost a péči, což může i sociální pracovník a pracovnice, nicméně peer/peerka má v tomto ohledu lehčí úlohu a působí upřímněji a autentičtěji. Tím se pak posiluje tzv. desistence, tedy schopnost zdržet se jednání, které by mohlo přijít do konfliktu se zákonem, a to jak u klientů/klientek, tak u peerů/peerok (Elisha, 2023).

Ve Spojených státech se pak v tomto ohledu rozvinul i specifický kriminologický směr *convict criminology*, který je založen na žité zkušenosti (například Earle, 2017; Elisha, 2023; Richards, 2013; Ross et al., 2014). V rámci tohoto směru působí bývalé vězněné osoby, které si dodělaly vysokoškolské vzdělání a působí na různých univerzitách v rámci tohoto směru jako vyučující nebo výzkumníci/výzkumnice. Žitá zkušenost je pak využívána právě při výuce nebo při výzkumech. Součástí tohoto směru však nemusí být pouze osoby s žitou zkušeností, ale ostatní, kteří sympatizují s podobným zaměřením kriminologie.

Peer práce v českém kontextu

V ČR je často analyzována peer práce s ohledem na drogovou problematiku a zotavení ze závislosti na drogách (Čtvrtečková & Černý, 2021; Čtvrtečková & Geregová, 2019, 2020; Nepustil, 2014, 2020). Z těchto analýz vyplývá, že v ČR je v oblasti drogové problematiku stále poměrně silný expertní medicínský diskurz, který příliš nenahrává systematictějšímu využívání žité zkušenosti a peeringu, jelikož neuznává samotnou podstatu žité zkušenosti a její přínos. Důvodem je skutečnost, že závislost se bere jako nemoc, která danou osobu zbavuje autonomního rozhodování a kontroly nad svým životem, přičemž tuto kontrolu pak daná osoba získává zpět až když abstínuje. Tím se samozřejmě upozaďuje význam harm reduction přístupu a kontrolovaného nebo substitučního užívání drog jako cesty, jak pracovat se závislostí a zlepšit kvalitu života. Analogicky se pak neuznává ani možnost, že se závislosti lze zbavit bez odborné pomoci s využitím jiných dostupných vztahů a kapacit.

Vedle toho je v ČR poměrně dobře rozvinutá horizontální participace a zapojení peerů a peerek, nicméně na druhé straně vertikální zapojení je velmi slabé. To znamená, že peerů a peerek často příliš zapojeni/zapojeny do rozhodovacích procesů v organizacích, ale ani v jiných společenských a politických těles, které například rozhodují o sociální, drogové a další politice.

Pozitivním specifíkem v ČR je rozvoj recovery koučingu, a to zejména v Brně v neziskové organizaci Podané ruce, z níž se recovery koučing exportoval i do dalších oblastí ČR, zejména na Ostravsko. V Brně vznikl i jediný výcvik recovery koučů/kouček, který měl několik běhů, přičemž byl zaměřen primárně na závislosti, ale ostatní potřeby se skrze závislost ve výcviku často tematizovaly. Výcvik je založen na několika prvcích vzdělávání, které pomáhají rozvíjet práci s žitou zkušeností a zároveň také rozvíjejí i schopnost reflexivní empatie. Mezi tyto prvky patří: porozumění příběhu závislosti a jeho unikátnosti při zotavování, dialogická praxe, dovednosti v koučování, reflektování a sebereflektování, schopnost sebeodhalování a práce se svým příběhem, vyhodnocení rizik spjatých s klientskou prací, základy krizové intervence, základy sociálně-právního systému a etika v pomáhajících profesích (Nepustil, 2020). Z tohoto výčtu je naprosto zřejmé, že výcvik recovery koučinku je náročný a zároveň je to výborná průprava pro peery/peerky k jejich využívání žité zkušenosti.

V rámci vězeňství se pak určitá forma peeringu rozvíjí v souvislosti s pomocí vězněným osobám, které mají zdravotní postižení (viz výše) a jsou zařazeny na tzv. specializovaný oddíl pro osoby trvale pracovní nezařaditelné. Některé vězňice pak využívají jiné vězněné osoby, aby dělaly peering na těchto oddílech a pomáhaly spolupovězňeným osobám s každodenními úkony (Mertl, 2023d).

Metodologie

K napsání této zprávy byla využita kvalitativní výzkumná strategie. Data byla vytvořena pomocí metody polostrukturovaných rozhovorů, přičemž bylo realizováno celkem 18 rozhovorů, kdy 14 rozhovorů bylo s osobami s žitou zkušeností, které prošly výukovou akcí během projektu (viz níže) a tři rozhovory z těchto 14 byly opakované. Zbylé čtyři rozhovory byly realizovány s různými zástupci a zástupkyněmi organizací, které mají zkušenosti s peerstvím. Zároveň byly tři rozhovory byly skupinové, což znamená, že se jich zúčastnilo více osob než jedna. Celkově se tedy výzkumu zúčastnilo 20 unikátních osob. Organizace zahrnuté do výzkumu byly neziskové a působily v Čechách, na Moravě i ve Slezsku. Věk informantů/informantek z řad osob s žitou zkušeností se pohyboval v intervalu 32 až 62 let, z genderového hlediska bylo šest informantů a šest informantek, ve výkonu trestu bylo devět osob, tři měly zkušenosti s trestní justicí, opakovaně ve výkonu trestu byly tři informanti a specializovaným oddělem nebo standardizovaným programem prošly čtyři informanti/informantky.

Témata do rozhovorů s osobami s žitou zkušeností se týkala toho, co je motivovalo, aby začaly využívat svoji zkušenost v různých činnostech, jakou mají zkušenost s peeringem a jak se tato zkušenost vyvíjela a závěrečná třetina rozhovoru byla věnována hodnocení vzdělávací akce v Ostravě, kterou informanti/informantky během projektu absolvovaly. V rámci opakovaných rozhovorů bylo následně zjišťováno, jaký posun daní informanti a dané informantky udělali od doby realizace prvního rozhovoru (zhruba rok). U organizací bylo zjišťováno, co je vedlo, aby začaly spolupracovat s peery a peerkami, jak se v jejich organizaci peering vyvíjel, co jim peerská práce přináší a jaké vidí limity pro její rozvoj ve své organizaci i obecně v ČR.

Realizované rozhovory byly přepsány a analyzovány pomocí softwaru MAXQDA. Analýza probíhala na základě kombinace dvou specifických metod, a to strukturující kvalitativní obsahové analýzy (Kuckartz & Rädiker, 2023) a tematické analýzy (Braun & Clarke, 2006; Terry et al., 2017). Strukturující kvalitativní obsahová analýza má specifikum ve smyslu, že je při analýze využita kombinace deduktivního a induktivního kódování, na základě něhož se vytvářejí nosné kódy a kategorie. V rámci této metody se tedy nejdříve v prvním sledu stanoví deduktivně kategorie na základě scénáře pro rozhovory, do nichž se následně kódují pasáže z rozhovorů. Tyto kategorie se následně v dalším sledu induktivně „rozkódovávají“ na sub-kategorie podle konkrétních sdělení v rozhovorech. Při tomto procesu se mohou (ale nemusí) původní deduktivně ustavené kategorie měnit, rozbít nebo mazat, neboť slouží pouze pro prvotní zorientování ve větším množství dat. Ve finální fázi se pak do induktivně ustavených kategorií a sub-kategorií dokódují všechny relevantní pasáže. Tento postup byl využit u rozhovorů s osobami s žitou zkušeností. U organizací bylo využito čistě induktivní kódování, takže už od začátku byly kategorie a sub-kategorie tvořeny z dat. Důvodem byl méně strukturovaný scénář pro rozhovory s organizacemi a v konečném důsledku také narativnější podoba těchto rozhovorů. Tematická analýza pak byla využita k propojení všech rozhovorů a kategorií a stanovení prezentovatelných propojených velkých témat.

Zjištění

Z analýzy rozhovorů vzniklo několik relevantních a nosných témat souvisejících s žitou zkušeností a peerskou prací, která budou prezentována na následujících stranách.

Motivace a vývoj využívání žité zkušenosti

V rámci tohoto tématu budou představeny všechny zjištěné motivace a důvody, proč osoby s žitou zkušeností začaly využívat tuto zkušenost v růstných aktivitách a proč oslovené organizace začaly využívat peering. Pro osoby s žitou zkušeností byla hlavním faktorem skutečnost, že to pro ně v určité fázi jejich životní cesty byla možnost využívat svoji zkušenost k dalším činnostem relevantní volbou, která jim byla nabídnuta nebo k ní měly přístup:

Já jsem byla [...] klientka [organizace]. S tím, že oni vždycky mně říkali: „Ty jsi dobrý prostředník mezi náma a klientama.“ Jakože jsem nějaký věci těm klientům sdělovala tak, jak oni to nedokázali. [...] že jsem vždycky měla v sobě takový ten talent předávat ty informace z toho vedení nějakým způsobem, jazykem těch lidí. Jednou jsem přišla [...] [do služby]. A tam pracovala jedna holka [...] a ten den byla úplně rozstřelená. A tak tam běhala a já říkám: “Ona normálně bere drogy a dělá tady.“ Tak mě to strašně zaujalo, že jsem se jí zeptala, jestli tam můžu chodit, a ona: Jo, tak přijď, my [...] se tady scházíme každý [...], já nevím, plácnu pátek [...]. Tak jsem chodila asi tři měsíce na to setkávání. Po těch třech měsících jsem řekla, že mám zájem tam být, tak jsem dostala DPČ (Hajma, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

[Organizace] mi to pomohla. Já kdybych tady nebyla, tak, já nevím, dělám třeba prodavačku někde, jestli vůbec. Ale prostě pomohlo mi tady to. I jako [další organizace] mi v tom pomohla. Jelikož jsem zapojená do těch víc [aktivit], takže [jsem získávala] různé kontakty s tím časem, jak jsem se seznamovala [...], tak vždycky mě nějaká ta příležitost [se objevila] (Babata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Takže kolik úsilí vás to všechno musí stát se propracovat na nějakou pozici. A i přesto se vždycky najdou lidi, kteří se na vás budou dívat skrz prsty. Musíte si to utříbit v hlavě, musíte se obrnit trpělivostí, musíte znát svoji hodnotu, abyste tím prošel. A ještě se musí sejít spousta dobrých lidí, v kterých vám věří a pomůžou. A když se tohle všechno sejde, tak to pak klapne. Takže velká náhoda (Domogoj, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Poskytnutí autentické a relevantní možnosti využít pozitivním (nebo alespoň nějakým) způsobem svoje žité zkušenosti bylo pro všechny osoby velmi důležité a klíčové, aby vůbec začaly uvažovat o peeringu a samotné skutečnosti, že mají nějakou žitou zkušenost. Jak názorně poukazuje Babata, kdyby jí nikdo možnost pracovat se svou žitou zkušeností nenabídl a neměla by tuto možnost, tak by sama peer práci nezačala dělat. To se může zdát jako banalita, nicméně budování dostatečných kapacit, které budou znamenat, že osoby s žitou zkušeností budou mít reálnou, dosažitelnou a uvěřitelnou možnost svoje zkušenosti využít pozitivním směrem, je nezbytné pro optimální fungování peerství. Jak pak naznačuje Domogoj, využití těchto kapacit pak znamená začátek poměrně dlouhé a náročné cesty, jejíž výsledek je stále poměrně nejistý. Navíc v ČR je podle něj stále ještě spíše náhoda, když se někdo dostane na peerskou dráhu, nikoli propracovaný systém nabídky, motivace a podpory. To ostatně v kontrastu se zahraniční zkušeností z Norska popisoval i Dobran:

Trondheim, tam je přímo fakulta, kde oni vlastně... Oni jsou založený hodně na traumatu. Takže jsou to traumata. A oni dají [...] informací o tom, že zabírají lidí s touhle zkušeností a když se jim přihlásí, oni je pak učí vlastně s tím traumatem pracovat, aby mohli někomu pomoci. A oni po nějakých dvou, třech letech studia dostanou normálně ofiko papír, že prošli výcvikem nebo tou školou, a na základě toho je může někdo zaměstnat. Což je úplná pecka. Mě to teda zaujalo strašně, že mi stačí ta zkušenost jenom k tomu [...] (Dobran, osoba s žitou zkušeností, NNO)

Dobran pak akcentuje ještě další důležitou věc, a sice vzdělávání založené čistě na žité zkušenosti jako určité počáteční výbavě, která je pak vzděláváním dále rozvíjena, aby mohla být reflexivně a empaticky využita v práci s klienty a klientkami. Tím se řeší i problém zmíněný v teoretické kapitole, a sice často scházející formální vzdělání, které může být limitem nejenom při nalezení zaměstnání, ale také v realizaci peer práce v sociálních službách, kde je často formální vzdělání potřeba. Speciální vysokoškolské obory zaměřené na žitou zkušenost navíc řeší i zdoluhavé dodělávání formálního vzdělání, pokud daná osoba navíc nemá maturitu, kterou si musí předtím dodělat, aby mohla nastoupit například na obor sociální práce nebo jakýkoliv jiný obor související s pomáháním jiným osobám.

Relevantní kapacity, které byly informantům/informantkám k dispozici a mohli je využít se pak pojily ještě s dalšími motivačními prvky. V první řadě to byl zájem pomáhat dalším osobám v podobné situaci, jak rozvíjí Tatoun:

[...] byl [jsem] ve výkonu trestu opakovaně, ale pak už jsem si řekl: „Už nebudeš páchat.“ [...] A v podstatě v tom vězení jsem si úplně ještě nenašel to své já a po tom propuštění, na podmínku, mě doběhla ještě ta moje závislost. Takže až potom, jak jsem šel v podstatě do terapeutické komunity, tak jsem nějak se postavil na vlastní nohy a myslím si, že jsem trochu našel to svoje já. [...] používal [jsem] [organizaci] k najetí práce, protože v den, kdy jsem odešel z léčby, tak zrovna začal nouzový stav covidový, takže [...] nebylo to tak snadné. Ale v podstatě se to všechno povedlo [...] Ta pomoc v tom byla důležitá a začal jsem tam pracovat [na mentorské pozici]. A nějak jsem začal cítit, že se dá pomáhat lidem, protože vnímám některé neúplně snadné věci návratu [...] jak z toho vězení, tak i potom v oblasti té závislosti. Takže a nějak se takhle tam moje potřeba nebo možnost jako více prohlubovala [...] (Tatoun, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Tatouna využití nabízené možnosti dělat peerskou práci navedlo ke zjištění, že mu tato práce vyhovuje a podle svých slov našel sám sebe při pomáhání ostatním osobám, které potýkaly ze závislosti i výkonem trestu odnětí svobody. Tatoun pak naznačuje i další motivaci, proč využít žitou zkušenost a nabízenou možnost to reálně udělat, a sice hledání nějakého uplatnění, což názorně popisuje Odran:

Potom, co jsem byl propuštěný na tu svobodu, na tu podmínku, tak vlastně jsem začal pracovat tady v [organizaci] na tréninkovém místě a [...] pak jsem začal po roce asi zhruba [...] normální civilní práci, dělal jsem kurýra, ale prostě furt mě to k té [organizaci] tak nějak táhlo. [...] A pak [...] jsem byl mluvčí na TEDxu. [...] A z toho [...] mně začalo blýskat hlavou, že bych tu svojí zkušenost mohl k něčemu využít. A k něčemu pozitivnímu, protože jsem si říkal: „Tak moc toho neumím. Umím řídit, dobrý, ale jako co dál“ (Odran, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Pro Odrana tedy byla situace, kdy začal využívat svoji žitou zkušenost na peerské a mentorské pozici i způsob, jak najít nějaké uplatnění a překlenout výše zmíněný problém s absencí formálního vzdělání i pracovních zkušeností.

A v posledku se pak kapacity ještě významně propojovaly s pomocí a inspirací od jiných osob, což akcentovala Malucha:

To bylo prostě... to bylo mnoho různých okamžiků, které mě vždycky trošku někam posunuly. Vlastně začalo to tím speckem [specializovaným oddílem ve vězení], potom tím dolečovákem, a všude jsem poznávala skvělé lidi. [...] byla [jsem] obklopena těmito lidmi, tak mě inspirovaly v tom vývoji, v tom zrání. A já jsem si jich moc vážila a poznala jsem v tom prostředí jinou mentalitu, než jsem znala. Poznala jsem takovou tu vztahovou kulturu [...], jak se dokážou navzájem podporovat, jak se dokážou prostě podporovat mně. [...] považuju úplně za nejdůležitější ty organizace, které pomáhají lidem po propuštění, protože prostě dokážou vytvořit prostředí, které toho člověka může motivovat k tomu, jak fungovat dál v životě. Poznává... má možnost poznat pocity, které třeba do té doby nezažil. Nějaká nezištná pomoc, projevení důvěry, ocenění. [...] Tu emoci si víc člověk pamatuje než nějaký cíl takový. A to si myslím, že je strašně důležitý. [...] Takže to bych chtěla říct, že spousta lidí jako je pro mě velká inspirace. Ukázali mi, jak se má ta práce dělat dobře. S některými jsem i v osobním životě... jsme přátelé. Takže je to moc fajn (Malucha, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Jak poukazuje Malucha, možnost využít nějakou příležitost je jedna věc a druhou věcí jsou sítě podporujících osob, které mohou klíčově motivovat dané osoby s žitou zkušeností a podpořit je na cestě ve využívání peer práce. Zároveň je důležitá i organizační kultura dané organizace, která, v případě, že vytváří chápající a vztahovou atmosféru, může klíčově pomoci ve vývoji a zrání, jak o tom mluví i Malucha.

V rámci tématu motivace využití žité zkušenosti se pak také objevovala snaha využít negativní minulost k vytvoření něčeho pozitivního v současnosti:

Asi jednu dobu dozrajete do bodu, kdy už se tím nechcete žít, nechcete takový styl života vést. A potom si říkáte, že to všechno, čím jste prošel, by se dalo, to zlo, by se dalo využít v dobro. Takže takhle to mám nastavené já, že proč nevyužít 20 let praxe na drogách a 13 let ve výkonu trestu [...] Když jsem s tímhle skončil, tak jsem jasně věděl, co chci dělat. A proč to chci dělat. Takže cílová skupina děti a když zasáhnete 15 let, my jsme od 14 let, když zasáhnete 16letému člověku do života a změníte jeho životní styl, tak to má daleko větší efekt, než když ho změníte v 50 letech (Domogoj, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Pro Domogoj je tedy byla jeho bohatá minulost zdrojem unikátních zkušeností, které mohl využít v práci s mladistvými osobami a jejich traumaty a závislostmi, aby jim pomohl prožít pozitivnější život, než jaký prožil on sám (byť během rozhovoru říkal, že ničeho v životě nelitoval, protože ho to udělalo, kým je).

Zoroslava pak explicitně akcentovala zájem využívat svojí žitou zkušenost k narušování stereotypizace a stigmatizace:

A já ráda teda bořím mýty, takže toto byla další oblast, kdy mě nenapadlo, že bych mohla přispět třeba nějakou i tou zkušeností vlastní [...] Baví mě otvírat oči a bořit mýty. A právě na základě práce s vlastní zkušeností (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Zoroslava svoji žitou zkušenost v tomto smyslu využívala zejména ve vzdělávání, kdy se svým příběhem vystupovala před studujícími a následně s nimi vedla dialog týkající se svého příběhu. Jak sama říkala, měla v tomto ohledu pozitivní zkušenosti i ohlasy, kdy jí sami studující sdělovali, že jim „otevřela oči“ destereotypizovala některé představy.

Důležitým faktorem, který ovlivňoval motivaci využívat žitou zkušenost, byla také vytrvalost, kterou zmiňovalo několik informantů a informantek:

Já jsem tu vizi už měl... Dejme tomu... Když řeknu, že jsem deset let čistý, tak... Dvanáct let zpátky. Už dva roky předtím už to tak nějak směřovalo k tomu, že už jsem si to utříbil v hlavě, že už končím. Jenom to nějak dobíhalo, nějakým způsobem. A ta realizace už mezi tím

probíhala... Jako co se týká vzdělávání a co se týká potom následně kroku k výmazu trestu, rejstříku trestu a tak dále (Domogoj, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

[...] když jsem nastoupil do té organizace, tak jsem dělal to, co bylo podstatný. Já jsem vůbec neměl ambici dělat management. Jako já jsem nastoupil bez vzdělání do takového domku, kde mně ředitel řekl: "Tohle je nový tvoje pracoviště, jen dělej, co umíš." Já jsem neměl žádný vzdělání, byl jsem vyučeným elektrikářem, já jsem měl najednou pomáhat lidem, kteří měli tyhle problémy. A já jsem všechno dělal jako sebeobranou, takže jsem nastoupil do škol. Potom tam nefungoval management, tak jsem to vzal na sebe, protože jsem křičel, že ten management potřebujeme, tak ten ředitel říkal: "Jo, dobře, tak to budeš dělat." [...] To stejné, já jsem se necpal do odborných kruhů, ale nám nikdo v organizaci nevysvětlil, co je za těma standardama a tak dále. Takže já jsem začal hlásit potom tady do těchhle výcviků a tak dále (Hirzo, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Z vyprávění Domogoj i Hirza je patrné, že věnování se žité zkušenosti a jejímu adekvátnímu využívání v různých kontextech, zejména v sociálních službách, je cesta na velmi dlouhou trať čítající vyšší jednotky let. Zároveň k tomu je potřeba neztratit vůli posouvat se a usilovat o seberozvoj.

Pro organizace byla motivace v některých ohledech podobná, ale také jiná. Nejčastěji bylo zmiňováno, že se peering do dané organizace dostal skrze inspiraci odjinud, ať už to bylo zahraničí nebo dobrá praxe jiných organizací nebo specifických osob:

To byl projekt, kde byl ten hlavní partner nebo realizátor [mezinárodní síť]. [...] dali dohromady organizace z různých částí Evropy [...]. A záměr byl vytvořit nějaký toolkit dobré praxe, který by se dal sdílet napříč Evropou a členskýma organizacema. Každá ta organizace přišla s něčím. Někdo pracoval s lidmi bez domova, rozšířili tam nějaký služby, které dělali. Někdo se soustředil na nějaké evaluační věci. A tak a my jsme to využili pro cílnější práci s participací a s vlastní zkušeností (Savin, NNO).

Mirogoj (osoba s žitou zkušeností, NNO): [...] chceme rozjet recovery house [...] A tím zastřešit i náš spolek. Takže to je hlavní naše jakoby vize. A to bude fakt místo, to bude dům, kde budou fakt pracovat jenom lidi se zkušeností.

Sovata (osoba s žitou zkušeností, NNO): Tak jak je to v zahraničí.

Zkušenost odjinud pak všechny organizace hodnotily jako klíčové, ať už pro ustavení dané služby nebo aktivity, nebo zlepšování fungování stávajících peeringových služeb.

Jedna organizace pak začala využívat peering, jelikož to byl logický krok v rámci náplně jejich programu:

[...] myslím, že to [spolupráce s osobami s žitou zkušeností] bylo z důvodu toho, že jsme vymysleli činnost, která nevyžadovala úplnou profesionalitu a vysokou školu a tak, ale vlastně je to projekt, který vyžaduje jinou zkušenost než tu, kterou člověk získá ve škole. Takže myslím, že to byl ten impuls, který nás vedl k tomu přizvat do té práce lidi se zkušeností (Tvrda, NNO).

Další organizace byla přímo zakládána a vytvářela svoje služby s vizi spolupráce s peery a peerkami:

Měli jsme poměrně jasno v tom, že chceme tu organizaci postavit za pomoci peerů. Že chceme peery tady mít jako kolegy, spolupracovníky. A že chceme vybudovat peerskej tým, kterej jsme měli takovou nějakou vizi, že bude fungovat do nějaké budoucnosti jako autonomně. Že bude i nějak svépomocně se o sebe starat. A teď jsme na té cestě. [...] takže to bylo v těch našich hodnotách od začátku přítomný. A nebylo to teda vůbec ale jednoduchý to realizovat (Libla, NNO).

V rámci jiné organizace bylo zase cílem zajistit prostřednictvím specifické peerské práce a aktivity návaznou službu, která v dané organizaci a regionu scházela:

Mě zajímalo, co s těma lidma bude po léčbě, tak mě napadl nápad, myšlenka, že by se mohla založit nějaká platforma, která by eventuálně mohla tohle sdružovat, že by se tam setkávali lidi právě s tou užitou zkušeností, aby mohli nějaký sdílet a pracovat na sobě, ale pomáhat i těm ostatním, kteří jsou ještě v procesu (Mirogoj, osoba s žitou zkušeností, NNO).

A v případě poslední organizace to jednoduše podle Savina vyplynulo ze specifického historického vývoje drogových služeb:

Já myslím, že ono se to dělo vždycky nějak. A možná, když se člověk ohlídne úplně zpátky, tak ty drogové služby byly často postaveny na lidech, kteří měli nějakou zkušenost a až pak se to postupem času profesionalizovalo [...] (Savin, NNO).

Konkrétní používání žité zkušenosti a proměny v tomto používání

Nejčastěji informanti a informantky používali svoji žitou zkušenost v klientské práci, jak popisuje Hajma a Odran

Mně do šatníků chodí, nebo do toho mokrého centra, chodí hodně lidí, kteří jsou třeba právě propouštění z výkonu trestu. Nebo mají nastupovat do výkonu trestu. A vlastně my takhle spolupracujeme s tím vězenstvím. Oni třeba nemají vůbec nic, když je pustí. Takže když věznic potřebujou, tak mi zavolají, abych nachystala balíček třeba velikosti L nebo XL. A já tak nachystám balíček základních věcí [...] To samé, když jde někdo do léčby. A stane se mně hodněkrát, že přijde někdo na šatník a řekne mně: "Mě teďka předevečirem pustili z kriminálu." A já řeknu: "No a co bys potřeboval?" "No komplet všechno." A už se bavím s tím člověkem prostě jako s propuštěným. Nedokážu si představit, že když je někdo propuštěn z kriminálu, že o tom nechce mluvit, kolik má za sebou. Většinou to chtějí s někým sdílet a já to s nima sdílím (Hajma, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Tak jednak třeba v práci s našima klientama, kdy to neříkám samozřejmě každému klientovi svému, kterýho tady mám, že i já jsem si prošel tím, čím si třeba teďka procházejí oni. Neříkám to na potkání, ale když třeba sezdám, že by to mohlo mít nějaký pozitivní efekt, tak prostě řeknu, že jsem, že prostě taky mám tu žitou zkušenost. Ale konkrétně, co mi teďka napadá, tak byl jsem s kolegyní loni představovat naše služby v jedné věznici. [...] A samozřejmě ty lidi jedním uchem dovnitř, druhým ven [...] já jsem pak vlastně těm pánům řekl: "Pánové, chápu vás, rozumím vám, já jsem byl na vašem místě taky před nějakou dobou a podívejte se třeba, kde jsem teďka." Neříkám, že to bylo o sto osmdesát stupňů, to ne, ale rozhodně od té chvíle, kdy jsem tady to zmínil, tak rozhodně jsme měli větší pozornost (Odran, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Z výňatků je patrné, že žitá zkušenost plnila funkce uvedené výše, a sice nějakého přirozeného nástroje, jak navodit autentičtější interakci, což byl případ Hajmy, nebo způsobu, jak si získat větší pozornost při klientské práci, jak popisoval Odran. Zajímavý je také postřeh Odrana, že svojí žitou zkušenost využívá s větší rozvahou a nesděljuje každému, že má za sebou pobyt ve výkonu trestu spojený s užíváním drog. To se může zdát na první pohled na promarněná příležitost nebo nedostatečné využití žité zkušenosti, nicméně důvod, proč je příhodné s žitou zkušeností a jejím rozkrytím nakládat regulovaně osvětlují Libla a Beneda:

Já jsem chtěla říct, ty limity, ty hranice, vlastně na začátku já jsem si říkala, jaké limity, jaké hranice. [...] A potom jsem narazila. [...] člověk vlastně na to nějak přichází [...] myslím si, že mám něco zpracovanýho, s tím nebudu pracovat, nebo to se mně nijak netýká a potom narazím a smete mě to (Beneda, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Což já teda třeba v té peerské pozici vnímám jako hodně těžký a rizikový, že ten hlavní nástroj peerský je... jsem já vlastně a moje niterná zkušenost, bolavá. A tu já dávám tady prostě v šanc. Měli jsme tady pár zkušeností, kdy se to těm lidem hodně bolavě vrátilo od klientů, protože oni ti klienti pak ví, co jsou ty slabý místa těch peer pracovníků. A někteří prostě se tam jako chtějí trefit z různých důvodů, taky svých nějakých zranění, protože je to taky součást nějaké obrany v té chvíli [...] Tak to nějak vnímám jako velkou nějakou křehkost v té práci [...] (Libla, NNO).

Uvážlivé zacházení je tedy určitá obrana před možnou zraňující interakcí ze strany klienta nebo klientky a je to součást vytýčování určitých hranic ve spolupráci.

Důležitý postřeh využívání žité zkušenosti v klientské práci měla Malucha:

Já si hlavně myslím, že ta zkušenost není jediným nástrojem k tomu, jak pomáhat druhým lidem. [...] zaprvé to ovlivnilo mě jako osobnost. To je jedna věc. A zase neříkám, že každý si musí projít výkonem trestu. Každého to ovlivní nějakým směrem a posune to někam. [...] Za druhé si dokážu asi udělat lepší představu o potřebách a nějakých, já nevím, přáních těch našich klientů. A pomáhá mi to se líp napojit na ně, si myslím, že to dokážu, ale zase to je taková dvousečná zbraň. Že třeba mě to svádí k tomu, nebo teď už ani ne. Ale ze začátku mě to třeba svádělo k tomu, že ta moje zkušenost je jediná. Ale vlastně, díky tomu, že jsem chodila i na ten kurz toho recovery koučování, kde jsem poznala různé cesty úzdravy, že nemusí člověk do léčení, že někdo to zvládne jinak sám. Může třeba i pít, že s tím nemá problémy, nemusí být úplná abstinence. Tak mě to naučilo respektu k různým cestám toho zotavení. A to si myslím, že je důležité si u toho vždycky uvědomovat, že vlastně to [žitou zkušenost] mít jenom takovou pomocnou... já nevím, jeden z pomocných nástrojů k tomu, jak s tím klientem vytvořit bezpečný, nějaký rovnocenný pracovní vztah (Malucha, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Malucha reflektovala, že využívání žité zkušenosti může v určitém ohledu způsobovat i určitou „provozní slepotu“, při níž peer nebo peerka předpokládá, že má skrze svůj příběh odpověď i na příběhy ostatních osob. Jinými slovy, skrze svůj příběh vidí příběhy ostatních klientů a klientek a může mít tendenci je směřovat do řešení nebo intervence, která fungovala jemu nebo jí, ale nemusí fungovat někomu jinému. Malucha pak v tomto ohledu vyzdvihla význam recovery koučování, tedy výcviku zaměřeného na reflexi, zvládnání a rozvíjení vlastní zkušenosti, které jí „otevřelo oči“ a začala vnímat mnohoznačnost příběhu a cest.

Někteří klienti a klientky se také zapojovaly do určitých advokačních aktivit, kde využívali svoji žitou zkušenost, přičemž příkladem může být Tatoun:

Teď jsem zrovna byl minulý týden v [město] za [sdružení], tak byl kulatý stůl o regulaci konopí. Že to je přesně o tom, že vás zavřou kvůli... jestli pěstujete čtyři rostlinky a dostanete tři roky. Anebo tam kolega [...] má prostě časopis a píše tam o tom, tak je to nabádání k toxikománii. A ve filmu, když se to [propaguje], tak je to jinak. Takže to jsou témata, které mě třeba vedou i k [advokační činnosti] (Tatoun, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Nicméně celkově se informanti a informantky s žitou zkušeností na advokační činnosti příliš často nepodíleli, protože si nebyli jistí, jestli by takovou činnost zvládli. Často byla zdroje jejich nejistoty (ne)schopnost argumentovat ve prospěch nějaké politiky a vést trpělivý dialog se zainteresovanými stranami. Specifické dilema ohledně advokační činnosti pak řešila Babata:

To byla nějaká nabídka v únoru, že se ozvala právě [organizaci], já nevím kdo, ale že by se udělalo nějaký audio, nebo video, nějaký rozhovor na základní školy, do občanské výchovy, aby ty předsudky se bouraly už na základních školách. [...] Takže já jsem říkala, že do toho bych šla [...] Ale taky samozřejmě, pokud to bude jako normálně video, tak, protože to bude zasláno snad na dvanáctset e-mailů do škol, já mám děti ve škole. Takže nechci potom, aby u občanské výchovy: „Jé, to je tvoje mamka.“ Takže třeba nějaký audiohovor klidně, anebo rozmazaný obličej. Takže jsem říkala, že tady do toho bych šla, ale chci ušetřit ty děti, protože

děti jsou zlé ve škole. Fakt, děti jsou zlé a nechci, aby se potom třeba posmívali mým dětem (Babata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Babatu advokační aktivita lákala, ale zároveň chtěla v první řadě ochránit svoje děti před možnou stigmatizací a šikanou, takže se radši této aktivy vzdala, aby na ně později negativně nedopadla. Ochrana blízkých lidí kolem osob s žitou zkušeností, které vykonávají určitou veřejnou aktivitu, je velmi významný faktor, který je do velké míry závislý na celkové společenské kultuře a jejich stigmatizačních tendencích vůči zranitelným skupinám.

Nicméně řada informantů s žitou zkušeností zároveň projevila zájem o advokační činnost a zapojení do této činnosti, a to i přes nejistotu nebo specifické problémy, jaké uvedla Babata. Informanti a informantky v tomto ohledu akcentovali, že by alespoň na začátku uvítali nějaké pozvolné uvedení do této problematiky a pravidelný trénink v dovednostech s tím spojených, zejména ve zmiňované argumentaci, ale i vystupování nebo improvizaci (technik spojených s improvizací).

Některé peerky a někteří peeri působili také ve vzdělávání, což byl například případ Zoroslavy:

Já jsem vlastně dlouho působila v [v oblasti související s žitou zkušeností] a spolupracovala jsem s [organizací] a byla jsem jejich peerkou. [...] A ta spolupráce se prohlubovala, prohlubovala a vlastně potom vznikly právě konzultanti, jako ten první ročník. Tak mně to bylo nabídnuto, jestli tam jako nechci jít, takže takhle jsem začala s univerzitou spolupracovat (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Zoroslava participovala na výuce jedné univerzity, kde prezentovala svůj příběh studujícím a využívala jej k různým edukačním účelům, které byly užitečné jak pro studující, tak pro ni. V některých případech se jednalo spíše o primární prevenci, jak popisuje Babata:

A pak se mi ozývali z diagnostáků, takže už se to tak jako rozrostlo. Tam mě doporučili, tam jsem na střední škole, takže jsem tak různě... (Babata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Spolu s Babatou pak primární prevenci dělala ještě Odran a Hirzo, který svoji žitou zkušenost využíval i v jiných oblastech a zaměstnáních, než jenom sociální práci s klienty a klientkami:

Tak jsem si zřídil stránky a nabízím ještě soukromě svoje nějaký služby. Poradenství nebo coaching [...]. Nechci říkat úplně terapii, i když ty výcviky mám, jako část toho dělám, ale spíš asi být někde na blízku s těma lidma, který to potřebujou, a pomáhat jim jako právě tou zkušeností (Hirzo, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Pro Hirza, ale i Zoroslavu pak byla navíc žitá zkušenost i zdrojem seberozvoje a sebeléčení, což velmi dobře vylíčila Zoroslava:

Vyprávění samo o sobě toho příběhu, nebo prostě ta práce s tou vlastní zkušeností je výborná i v tom takovém sebeléčení člověka. Člověk se z toho sám dostává. Myslela jsem si třeba v jedné chvíli, že já to jako nepotřebuju, že mě se to netýká, ale paradoxně při jednom výcviku storytellingu se mi otevřelo další téma, o kterém jsem neměla ponětí. Otevřelo se mi vlastně další téma, které s tím [předešlým tématem] vlastně souviselo, že já jsem se vlastně uvědomila, že já tady říkám úplně blbý příběh, že já říkám důsledek něčeho, co začalo v dětství. Takže jsem přibrala další příběh vlastně týrání, zneužívání dětí. To už se dotýkalo vlastně zase práce s rodinou (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Zoroslava si tak uvědomila při opakovaném vyprávění svého příběhu a jeho rozvíjení, že je nepřesný a odráží pouze část traumatizace, kterou si předtím zvědomila, přičemž další část této traumatizace se jí otevřela až při práci se svojí zkušeností. Zoroslava tak práci se svojí žitou zkušeností považovala i jako nástroj sebeléčení a dalšího posunu v chápání sama sebe.

Zkušenost v rámci organizací pak byla velmi různorodá a zahrnovala celou řadu různých nuancí využívání žité zkušenosti a posunu jejího využívání za dobu, kdy daná organizace spolupracovala s peery a peerkami.

Organizace

V některých organizacích pak na počátku spolupráce s peery a peerkami řešili, co má vlastně peerská práce obnášet:

Jedna část problému je, že ta peerská pozice není nikde zadefinovaná, ukotvená, neexistuje žádný rámec, žádný předpis. My jsme s tím taky neměli žádnou předchozí zkušenost nějakého většího charakteru. Jenom jsme věděli, že to chceme, že to je nějaký blízky našim principům a že nám to přijde jako užitečný, ty peery mít ve službách. Takže jsme zatím šli a s tím, že jsme to ale nějak tvořili za běhu. [...] Nějak jsme ohmatávali, co vlastně potřebujeme. Že bude lepší mít víc peerů než jednoho. Že je dobrý, když ten tým má nějakého koordinátora v rámci té organizace. Že má mít nějaký svůj prostor intervizní, supervizní atd. [...] A pak jsme ladili tu roli, to ladíme do dneška (Libla, NNO).

Když jsem tady začínala, já jsem nevěděla, co budu dělat, protože jsem o peerování vlastně vůbec nic nevěděla, nevěděla jsem, co budu dělat, jak to budu dělat, s kým to budu dělat, vlastně nic. Podpora byla od celé organizace, vlastně potom od těch lidí [osob věnující se odborně peeringu] [...] Ještě jako inspirace potom přišla [organizace], kde vlastně už to peerství, nějak s ním pracovali. A ze začátku jsme to vlastně úplně celé nastavovali (Beneda, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Důležitým momentem, který zmiňuje jak Libla, tak Beneda, je dialog mezi organizací a peery a peerkami o tom, jak by práce a celá služba měla být nastavena a co od sebe všechny strany očekávají. To odkazuje k potřebě vysoké míry zapojení peerů a peerek do chodu organizace, aby byly služby nastaveny optimálně a všichni se v nich cítili dobře. To ostatně potvrzoval i Savin:

[...] všichni vedoucí si uvědomují, že je to [...] hodně o těch konkrétních lidech. Takže když se rozhodnou, že chtějí člověka se zkušeností, tak ho nějak hledají, a když ho najdou, tak si s ním potom hodně vyjasňují, co od něho potřebují oni, co má za představu a jak se v tom potkávají. [...] Tam jsme se shodli, že by to měl být peer pro ty svoje lidi, s kterými pracuje. Takže když to je služba, kde se pracuje s lidmi, kteří abstinují, tak on by měl být taky abstinující třeba. Když to je služba jako jsou ti nízkoprahoví peeri, tak to jsou lidi z té komunity aktivních uživatelů, takže často sami užívají nebo se tam pohybují mezi nimi (Savin, NNO).

Spolupráce s peery a peerkami v rámci organizace by tedy měla znamenat i nějakou rozvahu, co od nich organizace očekává a na druhou stranu by organizace svou kulturou měla být dostatečně otevřena pohledu, očekáváním a požadavků ze strany peerů a peerek.

Jiné organizace měly poměrně jasnou představu, jak službu nebo služby nastavit:

Určitě se to vyvíjelo, ze začátku to bylo jenom vlastně de facto, bych řekl, pro lidi, kteří spolupracují nějakým programem [organizace]. Že to bylo jenom úzce zaměřené [...] [ale] nechtěl [jsem], aby to působilo jako sekta, nějak uzavřeně, ale právě, že ti lidi potřebují se otevřít, jít do společnosti. [...] Takže se [ta] [služba] rozšiřovala [...] členem [...] se může stát člověk s žitou zkušeností. A [...] příznivcem můžou být všichni ostatní, včetně partnerů, lidí spoluzávislých, příznivců, sympatizantů, studentů, kohokoliv (Mirogoj, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Ta aktivita trvá, je to pořád stejná aktivita, i když se to možná rozšířilo, ten záběr těch aktivit je možná širší, ale je to vlastně... ta idea je pořád ta samá. Jde o tu samou práci (Tvrdá, NNO).

Mirogoj poukazuje, že cíle bylo vytvořit i nějakou širší platformu na sdílení zkušeností a nápadů a otevření se společnosti, přičemž Tvrda popisovala, že služba, ve které je, byla od začátku v podstatě koncipována jako peerská.

Savin pak popisoval, že v jeho organizaci se na začátku potkával s určitou skepsí ohledně spolupráce s peery a peerkami:

Kolegové nejdřív se na to dívali, že to je jako komplikovaný, kontraproduktivní. I teď v rámci organizace máme na to různý názor a [...] zabýváme [se tím] cíleně. V jiných krajích možná zatím tolik ne, protože je tam třeba názor, že naším úkolem má být ty lidi, pomoci jim ve změně k životnímu stylu, směrem k nějakému třeba větší svobodě, neužívání atd. A kolegové někteří se domnívají, že tím, že pracují cíleně s tou zkušeností, tak abysme je nekonzervovali v tom, kde jsou. Takže ten konflikt mezi klient, spolupracovník a něco (Savin, NNO).

Pak ale dále popisoval, že v této oblasti vnímá v rámci organizace poměrně zásadní posun, kdy určitá počáteční skepse v některých službách podle něj přešla naopak až v živelnost ve smyslu, že dané služby by rády využívaly peery a peerky, a to bez nějaké předchozí úvahy, která je, jak je ukázáno výše, nutná.

Jinde další vývoj peeringu znamenal jeho větší zapojení do celkové organizační kultury dané organizace, jak charakterizuje Libla:

Je to peerství zintegrované i víc do organizace, protože i to je nějaká výzva a máme vlastně spoustu služeb, v každé službě to peerství funguje nějak jinak, protože v každé službě je nějaká jiná klientela, je zaměřena na jiný druh klientely [...] hodně se to liší. [...] tohle si myslím, že je takový už hodně zastabilizovaný, máme nastavený nějaký systém pravidelných intervizí, supervizí, porad, to, že tým má mít nějakého koordinátora, teď jsme v takové přechodové fázi, kdy vlastně doteď byl koordinátor ne-peer, a teď se jim nově stal peer a teď to tak jako osaháváme [...] (Libla, NNO).

Libla v tomto ohledu zmiňuje poměrně velkou náročnost, na níž odkazoval výše i Savin, peerství do kultury organizace přenést a určitým způsobem ho tam rozvíjet. Nicméně v dalších fázích rozhovoru Libla zároveň uváděla, že se toto úsilí vyplácí a organizaci to přináší mnoho pozitiv, které by jinak neměla (níže se budeme zabývat pozitivy, které peering přináší). Podobnou míru zapojení měla ještě další organizace, která plánovala, že postupem času bude celá postavená na peerské práci a bude tuto práci určitým způsobem zastřešovat. V jiných organizacích se snažily peery a peerky v tomto duchu více zapojovat, ale byly v různých fázích a na různých cestách zapojení:

Oni ty myšlenky nebo to, s čím oni [peři a peerky] přicházejí, ta zkušenost, tak ona se dostává výš a pak se s ní pracuje. [...] Zatím to není tak, že bysme je přizývali do nějakého strategického plánování nebo tak. Možná se tam jednou dostaneme. A stejně to funguje i ve službách, jakože oni jsou součástí často, ne všude, ale často jsou součástí přímo těch pracovních týmů, to znamená jejich porady, jejich plánování, jejich facilitace, supervize, tak všude tam jsou. Takže ano, není to jenom zaměstnanec, který má něco dělat, jsou to lidi, kterým je naslouchaný. Otázka je, do jaké míry (Savin, NNO).

Taky jsou situace, kdy my tady nemůžeme bejt, máme nějakou konferenci nebo prostě někam odjedeme. Tak to tady na nich necháme, není to tak, že bysme to zavřeli a že prostě jede se dál. Nebo si to tady musí nějak uřídit sami. [...] Většinou s nimi probíráme, když dostaneme nějakou nabídku [na rozšíření služeb] [...]. Tak většinou zapojujeme, ptáme se jich na to, co si o to myslí. Chceme, aby byli součástí, abysme jim ty věci jenom nepředkládali, protože jsme se tak rozhodli. Něco rozhodujeme my, ale když to jde, nebo když je do toho můžeme zapojit, tak si myslím, že to děláme (Tvrda, NNO).

Ačkoliv větší zapojení peerů a peerek je podle zkušeností i literatury žádoucí a předchází tokenismu, který potenciálně může mít velmi negativní vliv na kulturu a klima v organizaci, je zároveň důležité, aby k zapojování docházelo tempem, jaké je realizovatelné pro dané organizace. V opačném případě pak hrozí živelnost, s níž se setkal Savin nebo destabilizace organizační kultury a případné zhoršení chodu organizace nebo služeb. To je například důležité také na skutečnost, kterou následně v rozhovoru popisovala Tvrda, která poukazovala, že se jejich služba personálně od začátku poměrně výrazně rozšiřovala až do té míry, že má několikanásobně více peer pracovníků a pracovníc než ne-peerských a zároveň peerů a peerky tvoří v dané službě většinu. Relevanci postupného a propracovaného vývoje pak zdůrazňovala i Beneda:

Ono to šlo nějak, za mě teda, nějak postupně, že jsem začala chodit do toho terénu a potom my jsme se bavili, na co bych měla, co by za mě už nebylo moc nebo co by bylo ještě dobrý. Já jsem říkala, že s tím nějak nemám problémy. Potom vím, že tam přišly i nějaký nárazový schůzky, co jsem měla třeba s klientama, doprovody na úřady, když jsem cítila, že to je bezpečné prostředí pro mě, pro klienta. [...] to se nějak postupně nastavovalo vlastně tím, jak to celé plynulo, jak jsme v tom byli. Potom vlastně přišlo nějak to síťování [...] my máme tady takovou možnost, že to, co bychom chtěli dělat, co by nás bavilo, tak že tam se můžeme přihlásit a nějak zapojit, takže to, co mi bylo nějak blízké, tak tam jsem se zapojila (Beneda, osoba s žitou zkušeností, NNO).

S určitým posunem služeb založených na peeringu pak souviselo i specifické téma posunu peerů a peerek na nepeerské pozice, ať už v rámci organizace nebo mimo ni. Organizace zahrnuté do výzkumu to neviděly nijak problematicky, spíše byly rády, že mohly přispět k rozvoji daného člověka a někam jej v životě posunout:

[...] část těch lidí přestane spolupracovat, najde si práci někde úplně jinde třeba, nebo dál pokračují. Někteří chtějí se víc profesionalizovat, protože jim to taky samozřejmě nabídne nějakou stabilitu. Takže je to různý. Jsou takový lidi, kteří vlastně chtějí jít tou cestou toho v budoucnu vystudovat vysokou školu a cíleně se tomu věnovat. [...] Někdo chce prostě jako laicky v uvozovkách pomáhat a pracovat, něco se o sobě dozvědět, něco šířit dál. Někdo se chce profesionalizovat. Podporujeme to, když ten člověk chce. Já si myslím, že není to problém, když se to děje. Je problém, když se to děje jenom pro to, aby se ten člověk mohl zaplatit (Savin, NNO).

Máme zkušenost. Není to tak častý, ale máme, pár lidí nám z programu odešlo vlastně do práce. Jsou to pak jako různý... jedna slečna třeba odešla někam jako do pohostinství dělat, protože tak jako už to někdy v životě dělala, tak se k tomu vlastně vrátila. Pak tady máme kluka, který šel dělat normálně někam, já už nevím, [...] skončil někde na pumpě, takže normálně [má zaměstnání] Taky jsme tady měli člověka, který vlastně zmizel úplně mimo [město]. A ujal se u nějaký Charity někde. Jako říkám, není to jako moc lidí, ale čas od času se to povede (Tvrda, NNO).

Důležité téma v tomto ohledu potom otevřel Savin, který vnímal profesionalizaci peerů a peerek jako v některých ohledech vynucenou nutností nějakým způsobem peery a peerky financovat, což často znamená, že je nutné je zakomponovat do dané služby, což nejde, aniž by měly určité formální vzdělání, tedy alespoň kurz pracovníka/pracovnice v sociálních službách.

Vynucenost posunu a určitá absence možnosti pro peery a peerky neposouvat se pak byla výrazným tématem pro všechny organizace:

Zároveň pokud se nechce posouvat, tak [...] my tam máme nějaký, to není striktní, ale jsou tam nějaké stupně, že začíná jako neplacenej kolega, kde se zúčastní porad, dostává nějakou podporu přes ty DPPčka, až k tomu možnost toho hlavního pracovního poměru. Ale může se stát, že ten člověk řekne, že je to na něj moc zodpovědnosti a nechce, tak to není problém,

může prostě být dál v kontaktu s tou skupinou. [...] [Můžou i] sestoupit, aby necítili nějaký hrozný tlak (Savin, NNO).

My jsme, když jsme to původně dělali, tak jsme si říkali, že ty lidi tady budeme nechávat rok v tom programu. A pak je budeme pouštět do světa. Od toho jsme už od dávna upustili. Pak jsme ten limit zvyšovali na dva roky. Pak už jsme od toho upustili úplně. A aktuálně to máme tak, že ten člověk tady může prostě bejt jak chce dlouho. Jednak je to i proto, protože ten program potřebuje nějaký jádro. Ta práce tady je, takže my si nemůžeme dovolit všechny lidi vypustit a nabírat lidi, který to neuměj, neznaj. [...] Ale když někdo chce pryč, tak tomu nebráníme. [...] Naopak jsme rádi, když občas někdo [...] jde dělat něco jiného (Tvrdá, NNO).

My se hodně snažíme o to nějak taky se bavit s peerama, co tam chtějí, co to pro ně je, a myslím, že se to snažíme takhle nějak šít na míru, vycházet vstříc, a možná proto se nám zatím neděje to, že mají potřebu se někam přehoupávat (Libla, NNO).

Toto téma je zajímavé v kontextu nastavování sociální politiky v ČR, kdy se automaticky předpokládá, že se osoby využívající nějakou pomoc musí někam posouvat a nemohou zůstat na místě, které jim například vyhovuje nebo na němž se potřebují zastavit, zreflektovat svoji situaci a případně se pak posunout dále. Názorným příkladem může být chystaná legislativa týkající se sociálního podnikání nebo dostupného bydlení, v rámci které je kladen velký důraz, aby se osoby, které jsou zaměstnány v sociálním podniku, posouvaly dále na „běžný“ trh, a analogicky osoby ubytované v nějakém typu sociálního bydlení dále do „tržního“ bydlení. Zejména Tvrdá pak v rozhovoru tento důraz na posouvání kritizovala jako něco, co může zhatit dosavadní posuny peerů a peerek a může to na ně vytvářet neúměrný tlak, jak naznačuje Savin. Je také potřeba si uvědomit, že mnoho peerů a peerek se nachází v situaci, kdy si postupně a zdlouhavě dávají dohromady svoje životní priority a jejich naplňování a k tomu potřebují určitou stabilitu. Ostatně v rozhovorech to akcentovala řada informantů a informantek, například Babata, Tatoun, Libata, Dobran nebo Sovata.

S mnoha výše uvedenými tématy souvisela organizační kultura a její cílené vytváření, aby vytvářela pozitivní a optimální klima na vykonávání práce. Tvrdá mluvila o společných poradách, ale také absenci společných supervízi:

Naši [peeři a peerky] nemají supervize. Supervize máme akorát my [sociální pracovníci a pracovnice]. My máme společní porady. Každý týden se scházíme celý tým a řešíme, co se děje. To je takový prostor, kde každej může říct. A každý může přijít kdykoliv a říct, co potřebuje. Měli bychom se s každým minimálně jednou měsíčně potkat na takovém individuálním setkání, kde řešíme taky, jak se ten člověk má. Protože ne všichni se dostanou ke slovu, když je nás tady tolik. Někteří jsou plaší, prostě se nedostanou ke slovu přes ty hlučnější. Takže se snažíme tohle sledovat a ptát se těch lidí, jak se mají, co potřebují, v čem jim můžeme jako pomoci (Tvrdá, NNO).

Organizace Tvrdy se tedy snaží cíleně pečovat o peerky a peerky a zjišťovat, co pociťují a jak se mají. Libla pak popisovala, jak v její organizaci šli právě ještě o tento jeden stupeň dále:

[...] vnímám jako velkou nějakou křehkost v té práci, a proto se taky snažíme za organizaci hodně podporovat nějaký prostředí pro nějakou tu vzájemnou podporu, oporu, ošetřování se supervizi, intervizi, prostor na vlastní terapii a nějaký jako zotavování se a nějak na to klást taky důraz, protože je to etický i nejenom vůči těm lidem, ale i vůči klientům. Když ten hlavní nástroj jsem já, tak zároveň se o něho musím dost dobře starat (Libla, NNO).

Důležitost adekvátní péče pak zdůrazňovala také Mrava:

Mně se to třeba na [organizaci] strašně líbí, já teda nemám zkušenost s jinou nezískovkou, ale ten, nechci říct úplně důraz, ale ta možnost dál se vzdělávat, co se týče sebezpečí,

seberozvoje, že ta možnost tady je. Možnost toho využít. Protože ne všude vám to nabízí, možnost dalšího osobního růstu. Supervize, intervize, já jsem nevěděla, co to je, ale najednou zjišťuju, že je to důležitý pro tu práci, pro ty peery. Ale ono vlastně i ty naše peerský, máme jako peerský tým a pravidelné porady jednou týdně, kde vlastně můžeme přinést témata (Mrava, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Tvrda pak zmiňovala, že se mimo férových formálních procesů snaží i o neformální budování kultury skrze volnočasové aktivity:

Máme společný setkání, občas společně někam vyjedeme, abysme taky byli mimo kancelář. Chodíme s nima do terénu, abychom ten čas s nima trávili jinde než tady v kanceláři. Když oni přijdou s nějakým nápadem, že by něco chtěli, tak se taky se snažíme jim, když to jde vyhovět. Když chtějí se něčeho účastnit. Teď jsme třeba dělali výlet na lodi. A taky vlastně si to celý zorganizovali sami přes jejich kamaráda, takže jsme taky do toho šli s nima. [...] Snažíme se i nějak volnej čas... abychom jenom nepracovali a nebylo to takový jako strojený, tak občas to odlehčit nějakou takovouhle aktivitou (Tvrda, NNO).

I v této oblasti se tedy odrážela různorodost, s jakou organizace realizují spolupráci s peery a peerkami i peerskou práci jako takovou.

V rámci rozhovorů se pak objevila i pozitivní skutečnost, že organizace v posledních letech vnímají posun vnímání peerské práce a zájem o ni ze strany řady institucí, které začínají spolupracovat s peery a peerky. Například Mirogoj v tomto ohledu poukazoval, že jejich spolek a jeho členové a členky navázal nebo navazuje spolupráci z různými sociálními a zdravotními službami, vzdělávacími institucemi, ale i veřejnými institucemi, přičemž konkrétně zmiňoval věznice. Nicméně i tak Mirogoj viděl v síťování a propojování určité rezervy a možnost dalšího zlepšování. To potvrdili i další informanti a informantky, například Savin, Sovata nebo Beneda. Ve třech organizacích to pak viděli jako určitou prioritu, na kterou by se chtěli do budoucna více zaměřit.

Specifické překážky bránící optimálnějším využívání žité zkušenosti

V rámci rozhovorů byly tématem také specifické překážky bránící využívání a rozvoji žité zkušenosti, ať už v sociální práci nebo dalších, například advokačních, aktivitách. Pohledy na tyto faktory byly do určité míry odlišné u informantů a informantek z řad osob s žitou zkušeností a osob reprezentujících organizace.

Stigmatizace a trestní rejstřík

Osoby s žitou zkušeností celkem pochopitelně za největší limit považovaly převládající stigmatizaci ve společnosti, jelikož ji v určité fázi zažili na vlastní kůži, jak vysvětluje Libata:

Samozřejmě je to hodně i o tom, že potom tam je vlastně od těch lidí nějaká nedůvěra nebo prostě nejsou přirozený potom, mají potřebu si hlídat věci nebo prostě hned škatulkou. Když byla ve vězení, tak to je někdo, s kým nechci mít nic společného a tak dále. Tak samozřejmě to jako probíhá (Libata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Zajímavou reflexi v tomto ohledu poskytl Zlatoslav, který neprošel výkonem trestu, ale konflikt se zákonem měl destigmatizační efekt:

Takže jsem byl vyslýchán. Poprvé. Bylo to pro mě hrozně ponižující, šilený, strašný, odporný, ale zas na druhou stranu mě to trošku otevřelo oči v tom, že třeba ty lidi, který jsou [...] propuštění z té věznice, tak dřív z toho pohledu, já jsem, já nevím, dřív jsem na ně prostě koukal

takovým tím [pohledem] trestanej, prostě vyhýbal jsem se jim. Prostě byl to pro mě, nevím, jak to říct, jako pól [...]. A vlastně já jsem ve finále, díky tomuhlectomu, zjistil, že do nějaký takovýhle situace se může dostat kdokoliv. [...] Takže vlastně tímhle tím jsem zjistil i nějakou tu stránku, že jsem měl hodně předsudků a v podstatě zbytečně. A zjistil jsem, že i ty lidi mají právě v tomhleto hodně velký problém, protože díky já vlastně i mým zkušenostem, který jsem měl, tak já měl najednou problém získat zaměstnání. On mě nikdo nechtěl. [...] Mohl jsem mít jakýkoliv diplomy a já nevím co všechno, úspěchy. Bohužel nic nepomohlo. Máte záznam, na shledanou. Nikdo se se mnou nebavil (Zlatoslav, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Zlatoslav pak skrze stigmatizaci poukázal i další téma, které bylo zmiňováno, a sice trestní rejstřík jako výrazný limit zaměstnání a také možnosti využívat peerské zkušenosti a pracovat v sociálních službách. Mnozí informanti a mnohé informantky už měli svůj trest v rejstříku zahlazený, takže nebyl veřejně viditelný a už to pro ně nebyl problém při případném žádání o zaměstnání, nicméně problém přetrvával, kdy interagovali s institucemi, které mají plný přístup do rejstříku trestů. Názorně to popisuje Tatoun:

[...] dneska už jsem v situaci, kdy mně to třeba vnitřně neubližuje, ale já říkám pořádku, já jsem něco provedl, tato společnost má nějaké pravidla, tak za to mě odsoudila, dobře, takhle to funguje, o tom se můžeme bavit. Já jsem si ten trest odpykal a teď chci být normálně součástí společnosti a mám nějaký záznam v rejstříku trestů, kde já jsem teda okrádal stát, ale nemůžu již dělat elektrikáře, protože mám záznam v rejstříku trestů, což je trest v trestu a nic to [neřeší] [...] Když mě zastaví policisti, tak stejně nemají výpis, ale vyjede jenom stručný opis [...] Já třeba jsem trošku nad věcí, [...] ale ti naši klienti někteří to můžou nést těžce (Tatoun, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Trestní rejstřík jako problém pak vnímaly i některé organizace:

To je celkem komplikované, tím se dostáváme možná i trošku k tématu lidí v konfliktu se zákonem, že aby člověk mohl být sociální pracovník, musí být bezúhonný. Takže to tam je problém (Savin, NNO).

Měli jsme, v minulosti si vzpomínám, že jsme řešili tu bezúhodnost, která nebyla. Nemohli jsme ho zaměstnat, tudíž na službách, přestože jsme už měli nějakou možnost, takže to byl nějaký moment, který byl ohrožující pro tu jeho pozici (Libla, NNO).

Pro organizace byl trestní rejstřík problémem zejména ve smyslu zákona o sociálních službách, podle nějž by neměl pracovat v sociálních službách někdo, kdo nemá čistý trestní rejstřík. To je samozřejmě pro řadu peerů a peerek po výkonu určitým způsobem diskvalifikující, jak oba poukazují, neboť musí počkat, až si mohou rejstřík nechat zahladit, což může trvat i několik let.

Společenská kultura

Vedle stigmatizace byla tématem i obecná společenská kultura, která nemusela být nutně stigmatizující, ale například nastavená negativně vůči jakékoliv změně nebo inovativnímu opatření, kam lze zařadit i peering:

Česká společnost je nálepkující společnost. Od malička jsme vychováni v hodnotícím systému. Od školky, známkování ve škole. Takhle známkuje své okolí. Česká mentalita je hodnotící. Takže jste kriminálník, máte cejch. Kamkoliv zaklepete na dveře, prostě jste kriminálník. To se týká bariér jak pracovní, sociální, no veškeré prostě. Takže ze začátku musíte hrozně moc chtít a přesvědčit své okolí o tom, že to myslíte vážně. Vytvářel jste spoustu let ovzduší nedůvěry a teď budete spoustu let vytvářet ovzduší důvěry. A ty lidi z vás musí cítit a mají právo vás podezírat, mají právo prostě vám nevěřit. A vy se tím musíte prokousat. A když

se s tím neprokoušete, skončíte zpátky. Znechucenej, zhrusenej. Já jsem se tak snažil a oni mi nevěřili. Takže rezignuje člověk. Kam se to hrabu. A pak přijde období, kdy už nějakým způsobem cítíte, že to okolí je podporující. A když vám to začne dávat smysl všechno, začne vás to nabíjet (Domogoj, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Domogoj velmi reflexivně a s určitým pochopením zhodnotil nedůvěru v rámci české společnosti a nutnost svou vůli a vytrvalostí neustále přesvědčovat o pozitivních úmyslech, což může být pro řadu osob velmi náročné a bez pomoci až nereálné. Velkou počáteční společenskou nedůvěru lze samozřejmě chápat jako obranný mechanismus, nicméně to může negativně působit na celou řadu osob, které mají autentické úmysly se v životě někam posunout, přičemž neustálé dokazování mohou chápat jako nedostatečně poskytnutí adekvátní šance na zmiňovaný posun. Společenskou kulturu pak tematizovaly i organizace:

Ale i já v dnešní době cítím, že sice je to už řadu let zpátky, co jako jsem měla zkušenost, ale já když potom třeba jsem byla teďka na nějakých pohovorech a začalo se mluvit, nebo i z životopisu viděli, že mám výcvik nějaký, tak se začali doptávat. A furt tam cítím strašnou takovou stigmatizaci tady v těch rozhovorech, že už si říkám, že to přestanu psát do těch životopisů, nebudu o tom mluvit, protože ačkoliv jsem lektorovala, mám za sebou nějaké výcviky a tak dále, tak pořád lidi na mě i na nás jako koukají, že jsme nějaký chybný článek, mně to tak přijde, v Matrixu (Sovata, osoba s žitou zkušeností NNO).

To je prostě mentalita společnosti, protože já, když jsem byl na ulici [...] dívali se na mě přes prsty. Když jsem teď abstinent, tak se na všichni dívají jako na blbce: "A to si jako nedáš ani pivo, a co jako děláš?" Prostě je to tak nějak nastavený v té společnosti. [...] A já jsem si sháněl práci tady ve [městě] kdysi. Tak taky z komunity samozřejmě naočkované jenom pravdu a nic než pravdu. [...] tak samozřejmě já jsem si to všechno napsal do toho životopisu, [...] nikdo mě nevezal: „My se vám ozveme, my se vám ozveme.“ Já jsem z toho byl v prdeli. Říkám si, co mám teď dělat, mám lhát? Tak a teďka jedna kamarádka řekla: "A musíš to tam psát?" "No, jako ne, no." tak jsem to tam nenapsal a hned jsem měl práci (Dobran, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Přála bych si, aby se to prostě začalo brát trochu vážně, aby se ty lidi nepodceňovali a abysme věřili, že v nich ten potenciál je. A dali jim ty šance. Každý v životě můžeme nějak uklouznout. A nevybíráme si, tu situaci, do který se, dejme tomu, narodíme, nebo který se ocitneme prostě zrovna. Vždycky si to člověk nevybere, tak jak se říká, že se za to ty lidi můžou sami. A to bysme si podle mě měli uvědomovat úplně všichni prostě na těch pozicích, na kterých jsme. A nějak jako být trochu lidštější k některým věcem (Tvrdá, NNO).

Pro Sovatu bylo paradoxně přítěží, že na sobě pracovala a snažila se rozvíjet sama sebe i svojí žitou zkušenost, kdy problémem při pohovorech nebyl pobyt ve vězení nebo trestní rejstřík, ale absolvované vzdělávací akce a výcviky, které „přitáhly“ pozornost na téma závislosti. Podobně pak Dobran poukazuje, že v některých chvílích je v podstatě jedno, jak peer nebo peerka jedná, je to vždycky špatně, jelikož se vždy nějakým způsobem vymyká. Specifikou zkušeností Dobrana, kterou poměrně často využívají i osoby po výkonu trestu, bylo po několika negativních zkušenostech a radě od kamarádky přestat otevřeně rozkrývat svoji minulost, která jej v očích potenciálních zaměstnavatelů stigmatizovala a měli tendenci jej pak hodnotit na základě jeho minulosti, nikoli přítomnosti. Tvrdá pak byla velmi rozladěná ze současného stavu, který vnímala jako velmi neférový a do velké míry negativně determinující pro osoby s žitou zkušeností.

Osobní problémy osob s žitou zkušeností

Vedle těchto strukturálních a společenských bariér osoby s žitou zkušeností akcentovaly další, tentokrát již spíše individuální bariéry, které vidí v možnostech realizovat a rozvíjet peer práci. Mezi

takové limita patřila kapacita, respektive nedostatek kapacit dělat adekvátně peer práci a k tomu ještě další nutné aktivity. To názorně charakterizovaly Hajma a Malucha:

Ta moje pozice se jmenuje full-time peer, což jako prostě... ale ještě to mám, že tady takhle bydlím, takhle je [jedna služba], tady jsme my a takhle je [druhá služba] a takhle je ještě [třetí služba]. Takže lidi, co jsou bez domova, tak se pohybují tady v tomhle a já uprostřed toho bydlím a takhle pracuju. Takže já jsem obklíčena, jsem jako Bermudské trojúhelníky, kde jako... Nevím, je to takový občas složitý (Hajma, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

[...] mi přijde, že mi za ten život uniklo tolik věcí, že se snažím si doplnit, co se dá. No a teď mi zase... Začala jsem dívat třeba na kurz, výcvik [...]. A vlastně mě teďka hrozně láká jít do [organizace] na ten čtyř a půlroční výcvik [...]. A přijde mi to jako strašně obohacující. Zároveň už jsem teďka druhým rokem odložila to, že jsem chtěla jít na [univerzitu]. Do toho jsem začala chodit aspoň na angličtinu (Malucha, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Hajma se potýkala s velkým vytížením, které bylo dáno i jejím bydlištěm, jelikož bydlela nedaleko různých sociálních služeb, což trefně metaforizovala jako *Bermudský trojúhelník*, takže v podstatě když vyšla z domova, potkávala svoje nebo potenciální klienty a klientky a byla v práci. V rámci rozhovoru pak přiznávala, že je to pro ni občas velká zátěž, která má za následek, že nechce vylézat z domova a radši tráví čas o samotě nechce žádné mezilidské interakce, aby měla alespoň nějakou psychohygienu. Malucha na druhou stranu chtěla dále rozvíjet práci se svojí žitou zkušeností, ale na svoji minulost a skutečnost, že neustále musela něco dohánět, což jí ubíralo kapacity dělat další věci. Záběr Maluchy lze nicméně možná chápat ve smyslu, že se vyskytuje méně často (obecně málo osob má ambici dělat vysokou školu a k tomu ještě výcvik), nicméně s podobným problémem se potýkala i Babata, jejíž případ by typičtější. Babata totiž musela dohánět plno restů z minulosti, které osoby v rámci běžné populace dohánět nemusí, například středoškolské vzdělání, řešit předluženost atd.

Některí peerové a některé peerky se pak potýkali také nezpracovanou traumatizací, které se mohla během peerské práce (nebo kdykoliv jindy) objevit a retraumatizovat daného peerka nebo danou peerku:

Myslím si, že většina z nás, jako myslím si, že tak 90 % z nás tam, i přesto, že třeba dlouho, je to dlouho, co abstinují od drog, je to dlouho, co vlastně jsou už vlastně pryč z vězení, někdo tam byl třeba i 8, 10 let a tak dál, tak stejně tam prostě máme nějaká traumata, nějaký bolístky. A čím dýl to je, od té doby, co se to stalo, tak tím, si myslím, že v určitý fázi prostě je to ještě horší, když se to pak otevře. Když to člověk nemá jako úplně uzavřený v sobě, tak prostě potom se to otevře a bolí to mnohem více, nebo je to takový... a je to hlavně nečekaný (Libata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Já si z toho teda třeba nesu, ne ponaučení, mně se třeba, ale nemyslím si jenom mně, otevřely třeba nějaké dětské zranění. To, co my závisláci si v sobě nesem. A to třeba pro mě to je, že jako to jsi to špatně poléčila a nemáš to dobře ošetřené, musíš s tím ještě jako něco dělat, nebo se to příště stane zas (Mrava, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Jak poukazuje Libata, retraumatizace může být zcela nečekaná a nepředvídatelná, takže se s takovou situací špatně pracuje v preventivním slova smyslu. Zároveň to může být podle Mravy příležitost, jak s danou žitou zkušeností dále pracovat, aby se dopady retraumatizace zmenšily a trauma samotné se zotavilo a dalo se dále využít v peerské práci (a už se neobjevovalo v negativním slova smyslu).

Domogoj a Tvrda pak viděli jako bariéru také liminalitu (viz výše), tedy určité (dočasné nebo i trvalejší) zamrznutí v pozici někde mezi:

Tady jste vy. Tady jsou narkomani a kriminálníci. A tady je většinová společnost. A vy nepatříte ani tam, ani tam. S těma se bavit nechcete a s těma nevíte o čem. Neumíte s nima najít společný jazyk, nevíte. Prostě jste celý život žil tam (Domogoj, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Někomu to trvá, než tu roli přijme, než si zvykne na to, že je tak trošku nad nima. Že má tak trošku jiný postavení na té scéně. Že vlastně z ní roste někam jinam. Protože třeba do té doby byl součástí té scény, ten člověk úplně naplno. Takže s tím jsou taky spojená řada potíží u některých lidí. Vlastně vypadnou z toho svého prostředí, už tam nejsou tak moc, ale nejsou ani v tom dalším. Takže jsou někde... a tam kdybyste jim za rok řekl jako konec. Už ses tady dost vyškolil a měl bys být už zdatný v té společnosti a vlastně začlenit se. To je úplně nemyslitelný (Tvrdá, NNO).

Začátky peerské práce tak mohou být, alespoň na začátku, podle Domogoj je komplikované, jelikož daná osoba s žitou zkušeností se chce vyhnout sociálním polím z minulostí, ale zároveň (ještě) nepatří do nového sociálního pole a ani tam neumí patřit a musí se to naučit. Tvrdá pak zmiňuje důležitou skutečnost, a sice že liminální pozice je velmi zranitelná a vyžaduje pomoc, aby ji daná osoba překlenula.

Libata pak viděla ještě jako limit skutečnost, že měla dceru, které by se mohla negativně peer práce dotknout:

Jediná překážka, která pro mě je, že mám dceru [...] a ona by na tom mohla být bitá, protože ne každý to přijme, ne každý prostě si řekne: „Jo, zvládla to.“ Ale řekne si: „Fuj, ona byla ve vězení, ruce pryč.“ A to je prostě jediný, co vlastně mi vadí, aby ta malá nebyla bitá na tom, že já jsem něco dělala, přestože teďka si myslím, jako za mě osobně není problém prostě jít a říct to a předat ty informace, předat ty zkušenosti. Říct, kde jsem teďka, já jsem na sebe pyšná, myslím si, že jsem toho zvládla hodně, ale ne všichni to takhle viděj, ne všichni jsou tomu naklonění [...] můžou si ji na tohle téma dobírat: „Hele ty jsi měla mámu v kriminále, ty jdi do háje.“ [...] Tak v tomhleto směru je to pro mě citlivý (Libata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Tento motiv jsme viděli už výše u Babaty, když uvažovala, jestli by se měla zapojit do veřejných advokačních aktivit, ale primárně chtěla ochránit svoje děti před případnou ostrakizací ze strany jiných dětí. Libata pak uvažuje velmi podobně, nicméně rizikové je pro ni samotné uplatňování žité zkušenosti, které může být někým „odhaleno“ a vlivem současné nepříznivé společenské kultury stigmatizováno.

Osobní problémy peerů a peerek pociťovaly také organizace, a to v nejrůznějších dimenzích a úrovních:

Nebo ty lidi mají exekuce, nebo insolvence, což taky je problém. Takže se snažíme hledat cesty, jak je důstojně zaplatit, ale není to vždycky jednoduchý. A tak, aby to bylo i legální (Savin, NNO).

Narážíme na nějaký systém jako odměn, [...] to je vždycky to nejtěžší, nějak adekvátně je odměnit, aby se tu odměnu skutečně mohly odnést [...], protože ty lidi mají dluhy, takže exekuce. Takže to je, podle mě, jeden z oříšků, co prostě řešíme dnes a denně [...] Pak samozřejmě [...] když máte člověka, který chce začít fungovat po 20 letech, když nic nedělal, tak není úplně jednoduchý ho ubytovat, nějak ho opečovat po všech možných stránkách, [...] než se nám podaří ubytovat člověka, tak to trvá. Nepovede se to hned. [...] většinou jsou sami, nikoho moc kolem sebe nemaj, tak to nemaj prostě snadný. Tak [...] to není jenom o tom chodit tady do práce, ale vlastně někam patřit. To je to, co my tady vnímáme jako součást důležitou toho jejich fungování, že někam patřej, že někam jdou, někdo je poslouchá, něco můžou dělat. Tohle moc v té společnosti nezažívají, kdežto tady jo u nás. Aspoň se o to snažíme, jim ten pocit jako dát (Tvrdá, NNO).

Nehledě třeba na to, že si někdo nese ještě plno dalších věcí, třeba dluhy, nemá zázemí, že jsou daleko důležitější věci v té chvíli než nějaký studium. A vlastně potom to může prostě semlít toho člověka, protože pak je to velkej balík a hodně lidí to neustojí (Dobran, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Informanti a informantky z organizací poukazovali na obecnější obrázek, kdy se peerové a peerky potýkají s mnoha problémy a mají komplexní potřeby, které musí během peer práce a uplatňování žité zkušeností adresovat souběžně řešit. Často zmiňovaná byla dluhová problematika, která se týká naprosté většiny osob s žitou zkušeností se závislostí a konfliktem sem zákonem a znamená, že peerové a peerky jsou v exekucích a jakákoliv odměna jde primárně na exekuční srážky, vyjma nezabavitelného minima, které je ale velmi problematické z hlediska materiálního přežití. Peerové a peerky pak musí určitým způsobem prioritizovat, jak poukazuje Dobran, a v některých případech takovou situaci nemusí zvládnout.

Nedostatečná možnost financování a odměňování peerské práce, legislativa a přílišná profesionalizace

S předlužením a exekucemi souvisí odměňování za peerskou práci, které nicméně nebylo příliš akcentováno osobami s žitou zkušeností, což nemusí znamenat, že se tímto limitem nepotýkají, ale spíše to může znamenat skutečnost, že jsou již na tuto situaci tak zvyklí, že malé nebo neadekvátní odměňování považují za běžnou součást svého života, ačkoliv je značně limituje. Zároveň bylo financování a odměňování peerů a peerek velmi úzce spojeno s dalšími dvěma limity, a sice nedostatečném legislativním ukotvení peerství a přílišné profesionalizaci peerů a peerek.

Ta vize je jasná, aby ti [recovery] koučové se mohli věnovat koučingu a nemuseli k tomu mít nějakou práci ještě někde. Mluvím za sebe, já dělám na dílně, na svařovně, abych si vydělal prostě prachy. Tady vlastně ten recovery coach mě naplňuje, baví, ale nemůžu to dělat na plnej úvazek, protože bych se tím neuživil. Takže já mám takové dvě role. [...] A zároveň bych to tak nechtěl nějak jako na té dílně zůstat. Cítím, že tohle by mě jako bavilo (Dobran, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Největší překážka podle mě je, že to není uzákoněné jako práce, to peerství. A nemůžeme vlastně dostat hlavní pracovní poměr. Který by byl potřeba, protože finančně dneska... v dnešní době je důležité mít hlavní pracovní poměr a chceš prostě mít hlavní pracovní poměr. Chceš prostě dělat tu práci celý týden a po víkendu si odpočnout. [...] Když se tomu chceme věnovat, je potřeba to peerství uzákonit (Hajma, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Dobran i Hajma tematizovali, že je v tuto chvíli obtížné se z peerské pozice uživit (respektive v případě Dobrana je to nemožné), protože tato činnost není příliš uznána a není adekvátně ohodnocena. Hajma viděla řešení v přijetí adekvátní legislativy, která by určitým způsobem identifikovala peerskou pozici a její adekvátní zaplacení. Obtíže, které by zřejmě vyřešila příslušná legislativa popisovala i Libla:

Ve chvíli, kdy jsme do toho projektu napsali peer pracovník, tak nám okamžitě automaticky spadl do nižší kategorie, protože MPSV prostě jí má zařazenou, má peery zařazený tady a nemají nárok, aby byli zařazený někde jinde, takže jsme po konzultaci s MPSV to nazvali výzkumný pracovník se zkušeností. A můžou tím pádem mít jiný peníze. Tak to je jako limit, na který narážíme velice často. Teď jsme měli tři nebo čtyři projekty na MPSV lomeno EU, kde jsme si na tom hodně vylámali zuby, protože my máme teď takovou filozofii a kulturu, že vlastně peer je rovnocenný pracovník, takže peerři mají stejné peníze, jako ti nepeerři, ale narážíme, že to vlastně není akceptovaný. A tak musíme hledat nějaký jiný způsoby nebo to doplácet ze

svých zdrojů, tak to je třeba jeden z velkých jako limitů. A vlastně mně přijde, že ten stát a ta jako politika z vrchu v tom vůbec není takhle jako pro peersky nastavená (Libla, NNO).

Absence legislativy znamenala, že v rámci žádostí o projekty musela organizace Libly přejmenovávat peerskou pozici, aby ji mohla důstojně zaplatit. Velmi zajímavým poznatkem je skutečnost, že nedostatečné uznání peerské pozice může nejenom znamenat neadekvátní odměňování, ale také narušení organizační kultury dané organizace, pokud chce s peering určitým způsobem rozvíjet. Nicméně Savin nabídl i alternativní pohled na vytvoření legislativy, která nějak jasněji vymezila peerskou pozici:

Já jsem třeba hodně opatrný v tom, když někdo říká, že by se to mělo dostat do nějakého zákona o sociálních službách, a nějak to stanovovat a ono to vlastně zní strašně dobře v tom, že dostanou ten legální status. A umožní to třeba to lepší financování, což by bylo hrozně fajn. Ale na druhou stranu je to dvousečná zbraň, jak ze zkušenosti vím, protože když se něco začne škatulkovat a dávat tomu nějaký vstupní a kvalifikační předpoklady a něco, tak se to často ztratí v překladu prostě. Takže to si myslím, že může být určité riziko. Na jedné straně si to snažíme legitimizovat, legalizovat, ale musí se na to podle mě opatrně (Savin, NNO).

Savin vyjadřuje (v kontext ČR zřejmě oprávněnou obavu, že vytvořením legislativy se může peering posunout přílišné profesionalizace, což může znamenat vytvoření vstupních předpokladů pro vykonávání peeringu, které jej mohou paralyzovat nebo znesnadnit osobám s žitou zkušeností jej vykonávat. To ostatně tematizovala i Sovata:

Ale i tam na tom výcviku, já si myslím, že pro spoustu lidí to je takový, že zjistí, že nejsou sami. A když jsem tam šla kdysi, tak jsem si vůbec neuvědomovala, kolik lidí je vlastně jako já, co chtějí třeba i dál pomáhat, ale prostě nemají nějaký ty jejich papíry, co tady prostě ty zákony naše chtějí. Nebo nemají školu, spousta lidí má dodělanou základku. Nemá dodělaný třeba ani učňák. A potom najednou chtějí něco dělat, ale prostě jsou absolutně osekání, protože nemáš učňák, my tě nezaměstnáme. Nemáš učňák, nemůžeme tě tady vzít, protože bys nemohl jít na nějaký potřebný kurzy, které jsou k tomu potřeba (Sovata, osoba s žitou zkušeností NNO).

Sovata tak poukazuje, že by bylo nešťastné například vyžadovat po peerech a peerkách určité formální vzdělání, neboť by je to v podstatě diskvalifikovalo dělat peerskou práci (případně by to vyžadovalo velkou dávku vůle a času si všechny náležitosti dodělat).

S tím souvisí i skutečnost, že současný systém podle některých informantů a informantek v podstatě nutí organizace, aby tlačily na peer pracovníky a pracovníce si udělali kurz pracovníka/pracovnice v sociálních službách a tím se částečně profesionalizovali a ukročili od své pozice:

My taky tady nemáme peery. Když mají nějaké vzdělání a dovolí nám to ta situace a všechno kolem, tak je normálně zaměstnáme a nikdo neříká, že jsou to peeři. Mají prostě úvazek, tak jsou normálně zapsaní v programu a mají štěstí, protože mají maturitu, tak prostě můžou dosáhnout na nějakou jako výši, ale lidí, kteří to vzdělání nemají, tak tam už je to potom horší. A těch je samozřejmě většina. Tak pak si aspoň dodělají třeba kurz pracovníka v sociálních službách, to je taky určitá varianta, ten je taky trošičku posune. Ale je to málo pořád, ty lidi dělají třeba spoustu práce, ale ta odměna, to musíme vždycky nějak jako my uvařit (Tvrdá, NNO).

Jaký mají být požadavky na člověka, který má být v roli peera, co má umět, co ne, co je to peerování samotný. Jestli je to čistá práce se zkušeností svojí, anebo jak moc do toho přizývat nějakou sociální práci, do čehož nás trošku nutí kontext sociálních služeb a zákon o sociálních službách, který nám jinak ty lidi nedovolí zaměstnávat, než že mají jako kurz pracovníka v sociálních službách. Jinak je nezaplatíme, případně jenom z projektů, což je zase nestabilní.

Tak to je další věc, na kterou jsme hodně naráželi od začátku, že vlastně naši peerři hodně začínali v projektech a měli to postavení dlouho prostě nejistý (Libla, NNO).

[...] bojím se, že to k tomu systémově směřuje. Že aby se ty lidi mohli zaplatit, tak místo abychom hledali cesty, jak tu vlastní zkušenost a ten peering dostat někam, tak hledáme způsoby, jak ohnout to, co děláme, nebo jinak to pojmenovat. Akorát, že ve chvíli, kdy to začneme jinak pojmenovávat, tak o tom začneme takhle jinak přemýšlet a oni taky. A když bychom se měli vztáhnout ke standardům kvality sociálních služeb, k etickému kodexu sociálních pracovníků a takovým věcem, tak se vlastně dostaneme k tomu, že spousta těch věcí popírá tu vlastní zkušenost. Nebo s ní nepracuje cíleně (Savin, NNO).

Určitá míra profesionalizace je tedy, jak je patrné z výňatků, v podstatě nezbytná, jinak není možné peery a peerky adekvátně odměňovat. To může být na jednu stranu vnímáno jako jakýsi motor pro zlepšování kompetencí peer pracovníků a pracovníc, nicméně je otázka, jak poukazuje Libla a Savin, co to udělá se samotným peeringem a jestli se ještě jedná o peering. Savin pak svůj pohled ještě rozvedl:

Možná, když se člověku ohlídne úplně zpátky, tak ty drogové služby byly často postaveny na lidech, kteří měli nějakou zkušenost a až pak se to postupem času profesionalizovalo, až se to zprofesionalizovalo tak daleko, že naopak zase je to příliš, že trochu ztratili ten kontakt. Prostě drogové služby vybudovaly poměrně masivní profesionální zázemí, i byrokraticky a finančně a kde co všechno, což je v pořádku. A na druhou stranu, možná se ten kontakt trochu ztratil, vytvořili se standardy, kde se říkalo, jak dlouho člověk musí být čistý, aby mohl začít pracovat, a že musí být po léčbě a že musí mít vyřešený vztah k závislostem a tak dál. Možná s nějakou dobrou praxí ze zahraničí a lidí, kteří se tím zabývali jako profesně sociální pracovníci a pracovníci, tak začali přicházet s tou myšlenkou: ale jako ta zkušenost je sama o sobě nějaká expertiza, mělo by se s ním nějak cíleněji pracovat. A ne říct: musíte se té zkušenosti víceméně zbavit, abyste mohli být profesionálně sociální pracovník (Savin, NNO).

Podle Savina tedy hrozí, že přílišná profesionalita povede k oslabení nebo úplnému oproštění se od žité zkušenosti, která je ovšem pro sociální služby velmi přínosná a žádoucí. Je tedy podle něj nutné najít nějaký balanc mezi profesionalitou a žitou zkušeností, respektive optimálně obě složky propojit, aby spolu fungovaly ve prospěch dané služby i klientů a klientek. Zajímavý postřeh pak v tomto ohledu měla Mrava, která poukázala, že peer nebo peerka se mohou zprofesionalizovat, ale naopak, tedy že by sociální pracovník nebo pracovníce, případě další profesionál/ka, získali žitou zkušenost a pak s ní pracovali, to jde to velmi těžce až nemožně.

Nedůvěra odborných kruhů

S profesionalizací souvisela i přezíravost nebo nedůvěra odborných kruhů, kterou někteří informanti a některé informantky vnímaly:

Myslím, že už to trochu slábně, ale čas od času, zvláště mezi lidmi a mezi odborníkama, kteří jsou v tom svém pláštíku, jsou kovaní a mají pocit, že ještě onehdá to byl jejich klient a co jim bude říkat (Mirogoj, osoba s žitou zkušeností, NNO).

On [vědecká autorita] mně říkal, že ex-user neexistuje, že to se nedá uchopit, že to není žádné vzdělání, že to není žádná pozice a tak dále. A už tehdy [jiná vědecká autorita] mu ukazovala výzkumy a právě z té primární prevence, že to není tak jednoznačný, že to je uchopený a přináší to nějaký efekt a ten je podložený téma výzkumama. Takže já jsem tehdy s ním vedl tuhle debatu a já jsem ještě neměl dokončený úplně vzdělání, tak jsem nebyl pro něj ta autorita. Ta odborná, která mu to takhle může říct (Hirzo, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

V obou výňatcích se odráží drogová problematika, která je v ČR stále vedena spíše medicínským diskurzem, který má jasné předpoklady a je postaven na akademické expertíze. V zahraničí se nicméně více prosazuje kombinovaný přístup, respektive do drogové problematiky začal mnohem více pronikat i diskurz sociálních věd a s ním také peering jako relevantní směr a perspektiva, s níž lze nahlížet na užívání drog a závislosti. Podle Mirogoje se pak tento trend postupně objevuje i v ČR.

Organizační kultura

Informanti a informantky z organizací logicky více tematizovali také organizační kultury, kterou viděli jako potenciálně výrazný limit:

Určitě je to jiný způsob práce s lidmi, jiný způsob vztahování se k věcem, než odborní pracovníci. Může to být jiná pracovní morálka klidně, [...] nejsou to lidi, kteří strávili prostě život na základní, střední, vysoké škole a tak mají zvnitřnění tohle. Zároveň žijou ten svůj život, který často ještě je spojený se spoustou náročných situací dál, i když třeba jsou na cestě k zotavení, ale jsou tam dluhy, jsou tam komplikovaný osobní vztahy, u jiných je třeba to užívání, takže tohle všechno do toho nějak vstupuje. Zároveň to klade nárok potom na ty pracovní týmy, že tady s tím musí se nějak potýkat v uvozovkách, někdy v dobrým, někdy ve špatným. [...] někdy ty lidi můžou zažívat, že je to neustálé hledání nějaké stability nebo nějaké cesty, která se mění. [...] Je to potom samozřejmě i [...] vysvětlování lidem, co to znamená, že zaměstnáváme lidi, kteří mají vlastní zkušenost. Teď je to lepší, ale bylo to taky terčem svého času, takových jako reakcí, že v tom podporujeme [...] (Savin, NNO).

Napadá mě k tomu, že určitě, když je člověk sám. To znamená, ten peer je sám v tom programu, tak je sám. [...] myslím si, že tady hodně hraje roli, že ti lidi jsou vlastně v týmu, takže se navzájem jako podporují, nějak držejí. Vlastně dokážou řešit ty problémy líp v tom týmu, nebo líp se to řeší, když je těch lidí víc, když to můžete sdílet. Ty různé těžkosti. Protože vlastně, když je ten peer sám v tom programu, tak tuhle možnost nemá. [...] A ta role není v těch programech úplně žitá, není to dlouho, co tam ty lidi jsou, takže ani ty profíci s tím neumějí úplně zacházet, tak je to pak těžký (Tvrdá, NNO).

Libla (NNO): Neumí propojit tu svoji expertnost s tou pozicí peera. Tak to taky vnímám, že jsou nějaký momenty, kde jsme někdy narazili a hledali, jak to vlastně má jít dohromady.

Beneda (osoba s žitou zkušeností, NNO): Hledali jsme to. Teď se mi vybavila jedna služba, jak jsme to tak nějak hledali. Myslím si, že se to podařilo. Ne úplně stoprocentně, ale byla to nějaká cesta.

Mrava (osoba s žitou zkušeností, NNO): Příkvyvuju, protože co říkají...[...] někdy to tak taky pociťuju, že prostě ten peer není plnohodnotný člen týmu. Nemyslím našeho peerského.

Libla (NNO): Někteří lidi mají s tím prostě potíže to takhle vnímat.

Tím, že jsem nějak u toho celou dobu byl, tak jsem se snažil o to nějak pečovat a samozřejmě jsem si přibíral i z řad těch bývalých klientů lidi prostě, aby mi o to pomáhali pečovat a posouvat eventuálně dál. Ale teď to upřímně můžu říct, že vedení organizace, tak že je to moc nezajímalo, že na pár akcí byli přizváni, možná přišli, na chvíli se připojili (Mirogoj, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Ze všech výpovědí vyplývá, že příznivá organizační kultura může být rozhodujícím prvkem v podpoře a rozvíjení peeringu v dané organizaci (a obecně), nebo výrazným limitem, který peerskou práci blokuje nebo znemožňuje. Zároveň je jasné, že budování příznivé organizační kultury je dlouhodobý a náročný proces plný vysvětlování a nastavování hodnot a procesů, kdy i po nějaké době nemusí být část týmu peeringu nakloněna a může jej odmítat, například ve smyslu, který zmiňuje Savin, a sice že peerská práce podporuje užívání drog.

Přínos peeringu

Toto téma bylo přirozeně hodnoceno organizacemi, které s peery a peerkami spolupracovaly, přičemž nejčastějším přínosem bylo pro organizace obohacení klientské práce, a to z nejrůznějších aspektů.

Obohacení klientské práce

Savin a Mirogoj například poukazovali, že peerři a peerky mají lepší přístup k obtížně dostupným populacím, takže mohou zvyšovat dopad sociálních služeb, a také mohou kompenzovat negativní zkušenosti se sociálními službami, kde mohlo v minulosti dojít k nějakým hodnocením nebo odsuzování:

[...] buď se můžou dostat k populacím, který by v životě do kontaktu se službama nepřišly, to je jasný, zároveň dosáhnou v těch vysokoprahovějších službách... můžou s těmi lidmi mluvit úplně na jiné úrovni, oni se víc otevrou než pracovníkům, dokážou sdílet tu vlastní zkušenost (Savin, NNO).

Ještě další věc, že je spousta lidí, [...] kteří nechtějí využívat sociální služby a třeba chtějí jenom se napojit na nějakou takovou platformu. A pro ně tohle může být léčebné. Služby nechtějí využívat, protože s nima nemají dobré zkušenosti, někdo tam je soudil, já nevím, co ještě. Jsou takový lidé, kteří prošli vlastně takovými svépomocnými aktivitami a nakonec se potom sami zapojili a to je zotavilo (Mirogoj, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Zároveň se mohou na klienty a klientky lépe naladit a probírat s nimi i neformální témata, čímž mohou podporovat zotavení nebo navést na určitou cestu zotavení, což akcentovala také Beneda:

A já vlastně, co jsem mívala klienty, teďkon ještě mám nějaký, tak když chodí za terapeutem a potom jdou ještě za mnou, tak je to úplně něco jiného. Tam řeší ty terapeutický věci a tady je to takový popovídání, takový kamarádský, já se mám komu svěřit [...] A tady: „Mně to přijde fajn, já jsem ráda, když si sem jdu popovídat.“ Je to občas, ne úplně u všech, ale jako slýchávám: „To je fajn, prostě tady mně někdo rozumí.“ [...] Nepovídáme si přímo jenom o té závislosti, ale i o různých tématech, o různých věcech, a když narazíme na tu závislost, tak [...] se v tom potkáváme [...] (Beneda, osoba s žitou zkušeností, NNO).

U některých klientů a klientek to pak znamená, že například mohou získat sociální síť nebo skupinu, do které mohou patřit a mají pocit, že do ní patří:

Jeden pán nebo účastník té skupiny říká: "Já sem chodím rok a ono už to bude končit, ale já bych sem chodil deset let." A on mi říká: "Já už se toho nevzdám, prostě chci tady být s nima a deset let a klidně a furt" (Mrava, osoba s žitou zkušeností, NNO).

To znamená, že peering a například svépomocné skupiny, které zmiňuje Mrava, mohou být zásadním prvkem na cestě ke zotavení, protože dodávají potřebnou sebedůvěru klientům a klientkám a zmíněný pocit, že někam patří (zvláště v případech, kdy jsou například v liminální pozici, takže v podstatě nepatří nikam). Dobran pak mluvil o specifikách recovery koučů a kouček a mnohoznačnosti příběhů a cest ke zotavení, které peering do velké míry reflektuje, což je jeho velká přednost:

To je právě skvělé, myslím na tomu koučovi, na recovery koučovi, že každý ten kouč má svoji nějakou jistou zkušenost, s nějakým jiným zařízením třeba, nebo s nějakou jinou cestou, takže vlastně každý z nás se může zaměřit na nějakou určitou skupinu lidí, takže třeba přijde za mnou

týpek prostě: "Hele, byl jsem ve vězení, teď jsem venku, jsem prostě v řiti." Já jsem třeba ve vězení nebyl, ale mám kamaráda, který tam byl, dělá kouče: "Hele, znám týpka, který ti s tím třeba může pomoci." Odkážu třeba na člověka, který má tu zkušenost. A je to super, tady v tom mi to přijde strašně takový svobodný. Zároveň je to furt člověk, který si tím prošel, který tam byl, zažil to, takže ví, o čem mluví (Dobran, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Sovata pak zdůrazňovala mimo lidského přístupu i určitou autenticitu, kterou peer pracovníci a pracovníci v podstatě přirozeně z podstaty své žité zkušenosti mají:

[...] když jsem kdysi začala něco pro sebe dělat, ale to jsem vůbec neměla ještě připuštěný, že bych byla závislá, tak jsem byla dotlačena začít chodit k psychiatrice. To byla první pomoc, to jsem dostala nějaký, já nevím už, co to bylo, nějaký hormon štěstí a tak. A ona mi furt mluvila o nějaké komunitě. A já si říkala: [...] „Co mi tady, proboha, zase mele?“ Ona je skvělá psychiatricka. A já říkám si: „No, tak ať si to tady odvypráví.“ Ukazovala, co jí tam kdo v nějaké [komunitě] vytvořil ze dřeva. Já si říkala: „Ježiši, nějaká doktorka mi tady zas něco.“ [...] kdyby tam byl někdo... možná, že by to nepomohlo, ale možná, že jo. Kdybych se dostala k někomu, kdo si tím prošel a kdo by si třeba i se mnou zanádal, jak je to těžký a jak, když přišla ta chuť, najednou šly všechny myšlenky bokem a člověk šel jak prostě v tunelu si pro ten alkohol nebo pro nějaký fet, nebo něco, tak by to bylo možné hodně jiný. Že ta cesta moje by byla kratší než takhle, kdyby to nebyla doktorka (Sovata, osoba s žitou zkušeností NNO).

Jak poukazuje Sovata, cesta za zotavením pro ni mohla být možná kratší, kdyby se v určité fázi potkala s peerem nebo peerkou a mohla sdílet i jiné věci než formální náležitosti závislosti a možnosti, jak s ní pracovat.

Osobní rozvoj peerů/peerek

Druhým často zmiňovaným benefitem peerské práce byl seberozvoj osob, které peer práci vykonávaly, a jejich životní posun:

Je to zajímavý, jak se ten člověk mění a vrůstá jako do jiných společenství. Jak ruku v ruce s tím se mění ty jeho potřeby. Tak najednou zjistí, že možná by to bydlení nebylo úplně špatný. Možná vyspat se a jít z práce do tepla, do terénu, do práce z tepla vlastně není úplně blbě. Nespat někde v křoví a pak se ráno probudit a být v tom křoví vlastně pořádk. Ale to trvá, někdy, než ten člověk na to přijde (Tvrdá, NNO).

Peer práce tedy nemusí být přínosná jenom pro klienty a klientky v jejich životním posunu, ale může zásadně posouvat i samotné peery a peerky, a to způsobem, který nevytváří nátlak a plyne si vlastním tempem.

Jinou devizu peeringu při seberozvoji popisovala Mrava a Sovata:

Ale třeba vím, že peer tým, že vlastně dělá tu svoji práci, tak ji může pěkně i přesáhnout. Posilovat tu svoji cestu zotavení, že to je pro něho jeden ze způsobů, který ho posiluje v abstinenci a posouvá ho dál (Mrava, osoba s žitou zkušeností, NNO).

[...] tím, jak je člověk v tom už delší dobu, tak roste. A vyvíjíme se. I my jako osobnosti, jako lidi, co mají zkušenost, tak prostě ze začátku se tam může člověk bát mluvit, přiznat. Nebo jít do města, kde třeba bral nebo byl. Ale podle mě tím, jak jsme společně a jak nabíráme ty zkušenosti, tak já už teď se o tom nebojím mluvit (Sovata, osoba s žitou zkušeností NNO).

Mrava se Sovatou tak poukazovaly, že peering jim dodával sebejistotu ve vlastní cestě zotavení, posouvá dále a učí je, jak mohou dále samy se sebou pracovat, aby se zotavovaly a tuto cestu si udržely. Podobně mluvil Dobran, který navíc navázal i na výše zmíněnou liminalitu:

[Peerská služba] ještě zezачátku, když jsem tady vlastně byl prvně, mi poskytla nějaký zázemí, nějaký přítel, protože to bylo hodně pro mě těžký. Jasně, měl jsem to z komunity naučený všechno, ale potom to aplikovat v tom normálním životě je úplně jiný level. A vlastně ta [služba] mně pomohla v tomhle odlehčit to napětí. A tím, že tam [...] jsou lidi, kteří sympatizují s lidmi, co mají tu závislost, nebo přímo jako lidi, kteří mají tu zkušenost, tak vlastně jsem měl nějaký pocit, že někam patřím a nebylo to pro mě tak jako těžký, než kdybych neměl to zázemí (Dobran, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Dobran tak v jeho začátcích peerská služba posunula a dala mu jistotu a místo, kam mohl patřit a identifikovat se s ním, což mělo pozitivní vliv na jeho další proces zotavení. Významná je také skutečnost, kterou zmiňuje, že peering může sloužit také jako přechodová aktivita po opuštění komunity, a to jak pro samotné peery a peerky, tak pro klienty a klientky.

Advokační aktivity

Peering se pak také velmi dobře uplatňoval v advokačních aktivitách, kde peerři a peerky mohli kolaborativní participovat na různých akcích, kampaních a konferencích:

Když budu mluvit [...] o nějaké [kampani] a různých mezinárodních dnech, tak toho se účastní zapojují se. Podporujeme to. Podporujeme potom jejich účast na různých konferencích, aby to předávali dál (Savin, NNO).

My jsme měli velký festival v listopadu, který jsme chystali celý rok. Takže to bylo takový velký vyvrcholení, ale loni jsme získali nějakou cenu, takže jsme taky měli možnost prezentovat svoji práci. Občas vyjedeme na nějakou konferenci s příspěvkem, ale to se hodně týká spíš té odborné veřejnosti. Co se týče té laické veřejnosti, tak se snažíme propagovat tu práci. Protože ty kontejnery vlastně jsme zjistili, že nejsou jenom pro cílovou skupinu uživatelů návykových látek, ale že nám ty kontejnery vlastně využívají i pacienti klasický, který si musí aplikovat léky třeba injekčně. [...] A děje se to vlastně v terénu těm lidem, kdy se potkávají s veřejností, protože sbírají ty stříkacíky, takže jsou takový trochu podezřelí s tou pinzletou a tím kyblíčkem. Takže když se vozmějí a dojdou k nim a mají odvahu se zeptat, tak většinou pak naši klienti, kolegové dostávají pochvalu. To je obrovská pro ně... Je to obrat v jejich životě. Zatímco, když to řeknu hodně obecně, zatímco do té doby dělali bordel, tak teď ten bordel uklízej (Tvrdá, NNO).

Tvrdá pak poukázala, že i samotná práce v terénu může mít advokační potenciál a účinek, neboť je vidět a může vyvolávat pozitivní reakce ze strany veřejnosti. Některé organizace pak dělaly i preventivní programy a s tím spojené i destigmatizační kampaně:

Beneda (osoba s žitou zkušeností, NNO): Potom nevím, jestli to s tím souvisí, že chodíme na školy přednášet preventivní programy.

Libla (NNO): A teď máme na stole projekt destigmatizační kampaně [...] je to v nějakých našich hodnotách a principech, že chceme k té destigmatizaci výrazně přispívat a nějak výrazně i podporovat ty peerské aktivity. Že to každý rok pořádáme [festival], pořádáme k tomu nějakou [akci] [...].

Některé informantky a informanti pak zmiňovaly, že v podstatě dělají advokační aktivitu i ve svém volném čase, kdy peerstvím v podstatě žijí a rozšiřují a vysvětlují tuto myšlenku i ve svých osobních sociálních sítích:

[...] já mám spoustu známých, tak já o tom peerství stále melu. Když řeknu mojí sestře: "Já budu pracovat jako peer pracovník." Tak neví vůbec nic. Je to úplně neznámý pro člověka, který nebyl v léčbě nebo prostě nemá za sebou závislost. Takže o tom melu prostě vůbec o tom

tématu, protože člověk se setkává s nějakým zavržením, odsouzením. Bere to jako něco mravně nízkého, takže já o tom melu neustále (Mrava, osoba s žitou zkušeností, NNO).

[...] mně někdy mi přijde, že pracuju pořád. Ale ne, že to je práce, ale že je to takhle dobře. Lidi to zajímá. Zajímá je to, co to je to peerství. Potom někdo má třeba potřebu tak trošičku vyzvídat nebo se obhajovat. Řekne: "A já piju tak jenom flašku tak za týden. Ale to je dobrý, ne?" Jako že já bych měla být ten odborník [...] Takže není to v práci, je to v mém soukromém životě, ale že tam je to pořád propojený (Beneda, osoba s žitou zkušeností, NNO).

V těchto případech pak samozřejmě hrozí přetíženost, o níž byla řeč výše, kdy peeri a peerky v podstatě neustále žijí svojí prací, která se prolíná i s jejich osobním životem, a hrozí upozadování psychohygieny a zhoršené duševní zdraví, jak o tom mluvila Hajma.

V některých případech se organizace dostávaly také do vzdělávacích institucí a mimo naplňování kurikula mohly také advokačně a destigmatizačně působit, jak o tom vypráví Dobran:

Ale zároveň taky se setkávám s tím, že když se otevřeme těm lidem nebo když se otevřu těm lidem některým, tak prostě jako úplně žasnu, že... Třeba dělám na té fakultě [...], povídám svůj životní příběh studentům [...]. A setkávám se s tím, že by neřekli, že jsem dřív vůbec něco takového prošel. Takže je skvělý, že vidí někoho, ví, že vypadá úplně normálně a že to pomáhá bourat nějaký jako bariéry a nějaký mýty o tom, že feťáci a alkoholici jsou vždycky špatný. Takže je tam cítit potom, když se ten člověk odhadí těm lidem, tak je tam cítit potom nějaká podpora a tak i jako vzájemná. Takže to je asi otázka času, zkuset to prostě z určitých možností [...] (Dobran, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Inovativní potenciál pro sociální služby

Peering pak pro všechny organizace představoval nástroj, jak svoje služby nebo fungování inovovat a předcházet provozní slepotě, jak uznala řada informantů a informantek:

[...] je to obohacení. Je to určitý typ pracovníků, kteří to viděj možná trošku jinak než my a je dobrý to dávat dohromady, ty pohledy, pak z toho vznikají různé nápady, nové věci. [...] takže ono vám to dá spoustu podnětů pro tu práci další. Oni přicházejí s nápadama, ne vždycky samozřejmě jsou realizovatelný, ale snažíme se je poslouchat a vnímat, protože ty jejich připomínky mnohdy jsou k věci (Tvrdá, NNO).

Tvrdá přemýšlela nad skutečností, že osoby s žitou zkušeností samy přinášejí různé nápady týkající se chodu realizované služby, přičemž poukazovala na snahu inkluzivně nastavit procesy, aby byly tyto podněty vyslyšeny a promítly se do praxe, byť ne vždy to podle ní jde. Mrava pak popisovala inovativní projekt, který je realizován samotnými peery a peerkami, včetně výzkumu, takže měl přinejmenším prvky participativního akčního výzkumu, což samo o sobě je v ČR velmi inovativní:

Snažíme se hledat, mapovat nějaká světlá místa v procesu zotavení. Snažíme se zjistit od respondentů, co jim v tom procesu chybělo. A vlastně výstupem by mělo být vydesignování nějaké služby nebo nějakého podpůrného místa, kde by se ti lidi mohli setkávat, kde by mohli trávit volný čas. A mělo by to být nějaké bezpečné místo, které bude spravováno peer pracovníky. Je tam i vidina toho, že bychom vlastně klienty postupně zplnomocňovali nebo že by kooperovali na vedení toho peer klubu (Mrava, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Na tomto příkladu lze vidět, že peerství může přinést do organizace i nové postupy a procesy v podobě zmiňovaného participativního akčního výzkumu. Mirogoj pak poukázal, že peer práce lze velmi dobře využít i vytváření vizí a dalšího směřování organizace nebo dané služby:

Mně se líbí, že furt něco vymýšlíme spolu a že máme vize, protože když jsou nějaké vize, nějaká přání, tak si myslím, že to je nedocenitelný (Mirogoj, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Obohacení stávajících služeb

Mimo inovací bylo také zmiňování, že peeři a peerky mohou velmi významně přispět i do chodu stávajících služeb a klíčově je obohatit o prvek, který v nich do té doby nebyl a bez peerů a peerek ani být nemohl.

[...] o tom, že je fajn se zapojit třeba do spolupráce s terénníma programama na nějaký sekundární sběr stříkaček, to by nás napadlo a napadlo nás to a je [peery a peerky] taky. Ale pak bylo spousta věcí, které nás nenapadla. Chtěli dělat potravinovou pomoc, krizový šatník. Takže s tím přišli sami (Savin, NNO).

Na doléčováku se taky otevřely dveře pro recovery kouče, protože si myslím, že je dobré, když ten člověk vnímá nějaký vzor někoho, kdo si prošel úplně stejným programem, a je mu jakoby podporou. Oni si s tím recovery koučem, pokavaď se domluví, tak kdykoliv si můžou zajít spolu na kafe. Nebo nás, terapeutů, pracovníků, mají dost, tak si můžou pokecat s člověkem přímo se zkušeností. Takže ten přínos vnímám hodně velký pak i v rámci zátěžovek. Jakože se domluví na výlet nějaký nebo na rafty... (Mirogoj, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Savin popisoval, jak poměrně jednoduchá spolupráce s peery a peerkami vedla v podstatě k okamžitému posunu služby, kterou v organizaci poskytovali, přičemž na příkladu, který zmiňuje je názorně vidět zmiňovaná provozní slepota, kdy se jednalo o nápady, které, viděno zpětně, mohou vypadat zjevně, ale pro osoby dlouhodobě pracující v daném terénu jsou „neviditelné“. Mirogoj pak poukazoval, že v doléčovací službě pro drogové uživatele a uživatelky přítomnost recovery koučů a kouček znamenala kvalitativní posun ve smyslu, že klienti a klientky měli více možností, jak navázat nějakou interakci nebo vztahovost, která mohla mít další zotavující potenciál. V tomto smyslu byla pozice recovery koučů a kouček nenahraditelná, jelikož jejich žitá zkušenost je nepřenositelná a nereprodukovatelná skrze znalostní odbornost, která může být v některých chvílích také užitečná, ale optimálně by měly být klientům a klientkám k dispozici obě složky, aby si mohli situačně vybrat, co zrovna v danou chvíli potřebují.

Peering jako přinášení naděje

Jedna informantka a jeden informant pak viděli peer pracovníky a pracovnice nejenom jako vzory pro ostatní, ale také jako nositele a nositelky naděje:

Já ty peery vždycky vnímám jako nositele naděje, že tady stojí člověk, kterej prošel zkušeností a teď je tady v pozici, kdy tu svoji zkušenost zúročuje ve prospěch někoho jinýho. Mně to přijde hrozně nosný pro všechny možný strany, i pro organizaci, i pro toho klienta, ale i pro toho peera, že tam vnímám [...], že to pomáhá na té cestě zotavení. Já to vnímám, že to peerování umožňuje nějak dávat té těžké zkušenosti nějakou novou, možná smysluplnější význam pro ty lidi. A zase nejen pro ně samotný, ale i pro ty klienty, že tam můžou vztahovat se k tomu. A potažmo i celá ta organizace. Myslím si, že pro ty nepeery je to taky nějakou prvek toho vztahovat se k těm klientům a vůbec k té problematice trochu jinak, než z pozice toho odborníka. [...] takže to je přizývání jiných pohledů (Libla, NNO).

Protože mně opravdu nejvíc hřeje u srdce, když jsme někde s lidma na nějakým detoxu, nebo skupinách, nebo nějaké akci, a vlastně ti lidi sami sdílí a mají radost, že můžou přijít do kontaktu s někým, kdo si tím vlastně prošel a funguje. Takže je to pro ně nějaká naděje, což si

myslím, že je super, že vyloženě kolikrát, že už mají dost přednášek o nějakých závislostech, [...] že to všechno znají [...] (Dobran, osoba s žitou zkušeností, NNO).

Role nositele nebo nositelky naděje oba vnímali velmi důležité v mnoha ohledech, ale zejména pro zotavení klientů a klientek, kteří/které získají novou nadějnější perspektivu, že i když jsou v tu chvíli v pro ně beznadějně pozici, je tu někdo, kdo byl v podobné pozici a dostal se z ní, takže to není nemožné.

Terénní práce

Tvrda pak ještě vyzdvihla přínos peerů a peerek v terénní práci:

Případně monitoring nějakých dalších lokalit, což ty lidi prostě uměj, jsou na to profíci mnohem větší, než jsme my. My jim v tom tu kompetenci necháváme, vlastně spoléháme na ně. Považujeme je za odborníky a snažíme se s nima takovým způsobem jednat, že se jich ptáme a dáváme jim najevo, že oni jsou ty, který jsou ti odborníci. [...] Když jdeme instalovat kontejner, tak ho nikdy nejdou instalovat sama nebo kolega. Prostě vždycky jsou oni ty ústřední, kteří jdou s námi a dáme na ně. Když řeknou bude to tady, protože tady si myslíme, že je to dobrý, tak to tam prostě dáme, když to jde (Tvrda, NNO).

Peerů a peerek často vnímají veřejný prostor jinak, jelikož jej i jinak zažívali ve svých životech, takže mají i trochu jinou mapu terénu a dokážou se mnohem lépe zorientovat perspektivou potenciálního uživatele nebo uživatelky služby.

Hodnocení vzdělávání v Ostravě

V této sekci si představíme hodnocení vzdělávání, které proběhlo v Ostravě ve dnech 14. až 18. listopadu 2022. Informanti hodnotily silné a slabší stránky vzdělávací akce, obsahově silné a slabší vzdělávací moduly, svoje kompetence po absolvování a návrhy na další zlepšení vzdělávací akce.

Silné stránky vzdělávací akce

Jako silnou stránku nejčastěji informanti a informantky zmiňovali dvojí inspiraci, a to k dalšímu vzdělávání a k přenosu dobré praxe. Velmi názorně to vystihl Odran:

[...] já jsem měl, přiznám se, trošku frňák nahoru, než jsem tam jel, že jsem si myslel, že už to mám všechno zmáknutý. A když jsem právě třeba slyšel, čím všim, tady těma různýma výcvikama si ty ostatní prošli, tak jsem se zamyslel a... hodně dlouho jsem se zamyslel. A prostě chytnul jsem se i za frňáka. A letos nebo na podzim jsem přihlášený do jednoho takovýho jakoby výcviku. [...] uvědomil [...] jsem si, že jsem ustrnulej v tom svém nějakým progresu a že třeba je potřeba na něčem pracovat (Odran, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Lze tedy říci, že v tomto ohledu vzdělávací akce naprosto splnila svůj účel a naplnila jeden z bodů, který si vytyčila, a sice seznámit účastníky a účastnice s různými možnostmi dalšího vzdělávání a motivovat je, aby dál pracovali směrem, který uznají za vhodný. Důležitou okolností, kterou Odran zmiňuje, je také účast zkušenějších osob v rámci akce, které mohou klíčově přispět k inspiraci a motivaci. Inspiraci k přenosu praxe zmiňovala Radna a Zoroslava:

Chtěla bych se tam [do věznice] podívat jako doprovod. Když za mnou jezdili, tak tam byla vždycky taková na stáži, nebo prostě se dívala, zaučovala se. Pak jsem jsem ji ke konci chytla taky, takže to bylo dobrý (Radna, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Určitě bych se více zajímala o to téma vězenství, že jsem otevřená dalším výzvám, které by přišly, že mě tady to téma prostě zajímá vůbec celkově. [...] A já jsem teda velký fanoušek svépomocných skupin, takže dokážu si představit nějakou svépomocnou skupinu i tam (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Radně se účast na vzdělávací akci propojila s pobytem ve výkonu trestu a zkušeností, že když za ní jedna organizace chodila a navázala s ní kontakt, byla s touto organizací i osoba, která byla přítomná na náslechy. Radnu pak inspirovaly příběhy, které zazněly na vzdělávací akci a chtěla je spojit s touto svoji zkušeností a zkusit také navštívit věznice s danou organizací a zkusit tam alespoň tímto způsobem přenést peering. Zoroslavu pak vzdělávací akce inspirovala k přenosu svépomocných skupin do oblasti vězeňství, ať už přímo do věznic nebo po propuštění z výkonu trestu.

Dále jako přínos informanti a informantky hodnotili poskytnutí rozhledu absolvováním vzdělávací akce, což dokumentovala Malucha:

Dozvěděla jsem se, co jsem potřebovala, a přišla jsem si tam pro větší odvahu, proto abych se mohla podílet na nějakých změnách podmínek pro lidi, kteří se vrací do běžného života a potřebují tu podporu té společnosti. A to jsem si i odnesla, protože jsem se dozvěděla takové ty základy a takovou tu ochutnávku, v čem tkví třeba ten lobbying, co je, já nevím, prezentování, argumentace. Teda lobbying a argumentace mě zaujal úplně nejvíc. [...] A myslím si, [...] že bylo dobré, aby se člověk nějak rozkoukal, vyzkoušel si to a aby si řekl, jakým směrem, co by ho bavilo [...] (Malucha, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Vzdělávací akce byla v tomto ohledu vnímána jako dobrá vzhled do problematiky využívání žité zkušenosti z nejrůznějších pohledů, což pak mohlo poskytnout poznatky informovanějšímu rozhodování, kam se dotyčná osoba chce posouvat dále.

Informanti a informantky také kvitovali, že došlo k síťování a společnému seznámení:

Já hlavně jsem ráda, že jsem tam mohla navázat kontakty, že tam proběhlo nějaké to síťování. Že tedka, když vlastně [...], když bude [někdo něco] potřebovat [...], tak určitě je dobrý, že třeba zná nás a [...] že toho může využít (Hajma, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Pro Libatu pak bylo síťování také důležité s ohledem na navázání přátelských vztahů, které ve svém životě postrádala a které by jinak podle svých slov ani nemusela navázat.

Pozitivně byli vnímáni a vnímány také lektori a lektorky jednotlivých modulů, které například Zoroslava označila skutečné experty a expertky ve svém oboru.

Vzdělávání pak bylo oceňováno i za poskytnutí konkrétních vědomostí a poznatků:

Mně to spíš otvírá oči právě zase v oblasti, kterou jsem moc neznala. Mě nenapadlo, kolik vlastně... mám na jazyku říct, že je tam problémů, s čím se ti lidé vlastně fakt potýkají. Nebo i v tom vězenství samotném, kolik je tam problémů, neumím to nazvat jako jinak. To bylo pro mě velmi přínosné a otevřené (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Konkrétně pro Zoroslavu to pak konkrétně bylo ukázání oblasti vězeňství a zvědomení si konkrétních problémů a výzev, s jakými se potýká a o nichž podle svých slov neměla před vzděláváním příliš přehled. Pro některé zkušenější participanty a participantky pak vzdělávání nepřinášelo úplně nové věci, dovednosti a poznatky, ale uměli ocenit, že jim akce připomněla některé vědomosti, které měly někde „zastrčené“:

Pro mě asi bylo nejcennější pozorovat ty lidi, protože tam byli fakt od těch začínajících až po lidi, kteří už někde pracovali ve službách nebo dopracovali se k nějakému vzdělání. [...] já jsem čerpal obrovskou pokoru [...] (Hirzo, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Informanti a informantky také oceňovali celou řadu dalších aspektů vzdělávání. Jeho aktivní formát:

[...] líbilo se mi tam určitě, že nás vlastně do toho zatahovali, že jsme si mohli něco třeba vyzkoušet, že jsme tam pracovali vlastně v nějaké skupince, že jsme byli prostě skupinky (Zlatoslav, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Péči poskytovanou během vzdělávání:

[...] ta péče, to tam byl základ, že jsme byli dobře opečováni, proto jsme byli v dobré náladě a byli jsme schopni tam fungovat na tom kurzu (Hajma, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Inkluzivní atmosféru, která podněcovala komunikaci a sdílení:

A v té Ostravě ten první den, to byla pro mě noční můra, když jsem vylezl z hotelu a tam nikde nic. Prostě tma všude. Ale pak, když jsem přišel a s těma lidma, tam začal vlastně komunikovat, tak už to bylo o něčem jiným. Už jsme se třeba viděli, já nevím, třeba na tom hotelu někde na chodbě jsme se potkali nebo jsme šli do sauny, nějakým způsobem tam došlo k tomu komunikování a potom ta komunikace vlastně i probíhala [i na vzdělávání] [...] (Zlatoslav, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

I organizaci vzdělávací akce:

Organizačně si myslím, že to bylo dobře udělaný. Personální obsazení si myslím, že si na tom výběru dali záležet. Měli jsme tam i překladatelku vlastně. Takže to bylo fajn. [...] vím, že byli tady v hotelu, v tom Clarionu, takže i takhle bylo hezky postaráno o lidi, kteří přijeli. Takže já si myslím, že dobrý. A ta kvalita byla dobrá (Malucha, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Slabší stránky vzdělávací akce

Nejčastěji zmiňovanou slabší stránkou byla nahuštěnost a intenzita programu:

Já si myslím, že dali hodně témat nebo hodně věcí do toho týdne. [...] bylo tam hodně témat na fakt krátký čas. [...] To odpoledne bylo horší [...] Všichni [byli] unavení (Babata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Myslím si, že týden vkuse, že to byl docela záhuľ. Že už jsem třeba byla psychicky vyčerpaná, že jsem nedokázala tak třeba některé věci vnímat potom. [...] Za prvé jsem už byla zničená po dvou dnech, protože to bylo fakt až do večera. A za druhé tam nebyla jediná aktivita. A vlastně jsem z toho byla tak trošku zklamaná. Myslela jsem si, že to bude akčnější (Malucha, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Délka. Týden by asi nevadil. Jako klidně bych to spíš možná dala i do dvou týdnů. Ale kratší dny. Bylo to náročný (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Já si myslím, je to jenom můj pohled, že bylo to pět dní a každý den byly dva programy. Že si myslím, že to bylo hodně nahuštěný. [...] Ale buď to dát na delší dobu, ne jenom na těch pět dní, aby byly dva programy denně. Anebo udělat třeba dva [termíny] radši. Rozdělit to vzdělávání, třeba týden první polovinu roku a týden druhou polovinu roku, pokud je to možný (Libata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Informanti a informantky by tedy vzdělávání rozložili na více dní nebo nějakým způsobem zkrátili, aby se neodehrávalo vždy ráno a odpoledne, protože pro ně bylo náročné udržet pozornost.

Například Hajma a Radna se pak shodly, že je to dáno i jejich drogovou minulostí, kdy vlivem delšího užívání a zotavení mají problémy udržet pozornost a koncentraci.

Tematizována pak byla rozdílná kvalita jednotlivých modulů, což vystihl Odran:

[...] přínosný bylo asi všechno, tam spíš jediný, nad čím bych se asi pozastavil, tak byly ty jednotlivé výklady těch témat, protože někdy na to bylo víc času, že jsme to téma mohli... se o tom nějak víc pobavit a prostě rozebrat to a někdy to byla, já nevím, když to hodně zjednoduším, jenom dvouhodinová nalejvárna a [...] nemohli [jsme] si to prakticky vyzkoušet. Nějaký modelový situace. Tak třeba to mi tam chybělo (Odran, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Kvalita byla posuzována zejména z hlediska míry zapojení do modulu, kdy moduly, kde bylo zapojení větší, byly vnímány lépe, stejně jako moduly nějakým způsobem se dotýkající žité zkušenosti, zatímco moduly, které byly postavené na frontální výuce, byly hodnoceny jako horší, jelikož se na ně participanti a participanty hůře soustředily.

V některých případech pak byl negativněji hodnocen také formát vzdělávání, který chtěl představit co nejvíce věcí a ukázat, kam je možné s žitou zkušeností zajít:

To je vždycky takové trápení, když je něco dělané na půl den. A už na začátku vám lektor řekne: „Nemáme čas to probrat.“ Tak si řeknu: „Tak proč to děláme?“ Třeba budeme mít tři témata a budeme tomu věnovat každému jeden den. [...] Pokud je někde nějaká ochutnávka, co se dá dělat, tak jo, ale pokud by to mělo být nějak trošku opravdu vzdělávacím způsobem, tak spíš vybrat něco. A někdy méně je více. Samozřejmě záleží, kdo koho oslovuje nebo jaký je záměr toho projektu (Tatoun, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Tatoun v tomto ohledu chápal, že vzdělávací akce měla nějaký formát, ale zároveň ho mrzelo, že nemohl nějaké věci dělat více intenzivně a vždy se o nich dozvěděl pouze povrchně. Podle něj by vzdělávací akci prospěla nějaká selekce témat, kterým by se pak mohli účastníci a účastnice věnovat naplno, případně je nějakým způsobem rozdělit skupiny nebo udělat více zaměřené pokračování vzdělávací akce.

Tatounovi a Odranovi pak přišlo, že na vzdělávací akci bylo málo příležitostí nebo aktivit, které by vedly k větší socializaci mezi účastníky a účastnicemi:

Co mě tam mrzelo, že nebyl čas se poznat i mimo to vzdělávání. Že tam jsme byli v té místnosti nebo na tom místě. Dobrý, tam jsme se sice třeba bavili mezi sebou během oběda a tak, ale pak každý si šel po svém [...] Určitě bych tam [...] dal nějakou i mimo školící aktivitu, třeba plácnu bowling nebo společně do kina nebo jenom jít takhle na pivo (Odran, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Podle Odrana tedy scházely na vzdělávací akci i nějaké méně formální aktivity pro participanty a participantky, které by více stmelily kolektiv a více navodily hlubší vztahovost.

Jeden informant a jedna informantka si pak stěžovali, že při vzdělávání je vyrušovali ostatní participanti a participantky, což znamenalo, že se nemohli soustředit na vzdělávací blok. Někteří účastníci a účastnice podle nich na sebe strhávali pozornost a narušovali lektorovi/lektorce aktivitu, kdy nebyl přítomen nikdo z pořadatelů nebo pořadatelek.

Další slabší místa byla akcentována jednotlivě. Patřil mezi ně přílišný důraz na vzdělávání v komunikaci:

Takže tři odborníci, kteří vám říkali, jakým způsobem máte vystupovat, jakým způsobem máte komunikovat. Za mě to je trošku moc. Jako tam bych asi někde ubral. Proč to nemůže udělat jeden koncipovaně a ne naflákat tam tři odborníky týkající se komunikace? To je na tak malý

kurz [...] trochu moc. A kolik lidí z těch, co tam byli, bude někde vystupovat, nebo někoho mentorovat? [...] Takže potom bych tu investici [...] do lidí, směřoval do těch konkrétních (Domogoj, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Nedostatky v organizaci:

[...] každý jsme jinak náročný, [...] ale myslím si, že prostě organizace mě třeba nepomohla nebo se mi nelíbila v tom, že já nejsem vegan, [...] ale prostě nějaký maso [...] organizačně jsem si říkal: „Je to prostě blbý.“ Takže podle mě tohle nebylo dotažený dokonce (Zlatoslav, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Absence více lektorských materiálů:

[...] materiály k tomu jsme dostali, sice jich nebylo teda moc [...] mně pomáhají hodně nějaké ty poznámky, co dostanu od toho člověka, a teď se můžu vlastně zpětně i k tomu vrátit, podívat se. Tak možná toho by bylo potřeba víc (Zlatoslav, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

A potenciálně neošetřené retraumatizace, které vznikly při jedné z aktivit:

A pak tam bylo s jednou paní vnímání různými smysly, čichem nebo vzpomínkou atd. [...] Byla tam i čára života, kde jsme si určovali, který období v tom životě byly takový nový nebo důležitý. A myslím si, že to bylo hodně zajímavý a taky hodně těžký pro spoustu z nás. I já jsem to třeba obřečela, spoustu lidí to tam rozhodilo. A myslím si, že tohleto bylo fajn, protože ve spoustě z nás to jsou věci, který uzavřený nejsou. Že jsme si to tam uvědomili, spoustu věcí. Že každý má něco, tak i tohleto by bylo takový... potřeba asi. [...] Myslím si, že tam nebyl moc prostor na to to zase uchopit a dát to zpátky a zase to složit. I přesto, že tam péče nějaká byla, ale nebyl na ní čas, na tu, kterou by třeba jsme potřebovali. [...] bylo to hrozně zajímavý, [...] ale blbě ukončený. Tím, že to bylo všechno na čas [...] Myslím si, že to bylo to v pořádku, co pro nás připravila, tak to bylo naprosto v pořádku, jenom vlastně i na ní bylo vidět taky, že je nesvá v tom, že to musí ukončit i přesto, že vlastně se dostala někam, kam nechtěla, že by to zvládla líp ukočírovat, kdyby měla víc prostoru. [...] a je to hlavně nečekaný. My jsme ani nevěděli dopředu, co přesně se tam bude dít, takže jsme jenom do toho vždycky vpluli (Libata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Podobné situace se mohou na intenzivních vzdělávání, a zvlášť u peerů a peerek, jak poukazuje Mrava, stát, protože nejsou do jisté míry předvídatelné, což ostatně zmiňuje i Libata, která má i nápad na kompenzaci podobných situací, a sice flexibilní přizpůsobení dalšího průběhu programu, aby byl méně náročný, volnější a zahrnoval i nějaké techniky nebo cvičení na uvolnění napětí. Nicméně pokud je program daný dopředu a má nějakého lektora nebo lektorku, který například dorazil z delší vzdálenosti, je takové řešení komplikovanější.

Silné moduly

V rámci rozhovorů byl nejčastěji pozitivně hodnocen blok argumentace, který většině informantů a informantek připadal velmi užitečný a rozvíjející. Názorně to charakterizovala Babata:

Argumentace je dobrá, protože já jsem takový typ, že hned do... Přecházím někdy do hádky rychle, taková útočná jsem docela. Což je dobře, abych si to nějak... Tam [při nějaké advokační nebo veřejné činnosti] si to nemůžu dovolit (Babata, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

V těsném závěsu byla norská zkušenost a mediální trénink, kdy na norské zkušenosti byla oceňována zejména inspirativnost celého vyprávění a osoby Johana Lotteho:

To byla taky výborná zkušenost s ním. A myslím si, že právě pro lidi, kteří opravdu mají ten bohatý trestní rejstřík, že on je výborná motivace, že to prostě jde. Že věřím tomu, že oni si

myslí, že já jsem v konci, to mě nikdo nezaměstná, já nemám žádnou šanci v životě. Ale on je, to je výborná ukázka toho, že se lze postavit na tu druhou stranu a té zkušenosti právě neskutečně využít. Výborná práce s vlastní zkušeností. Takže to mě třeba jako obohatilo i jako člověka na té lidské úrovni (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Zoroslava tak poukazuje, že osobnost Johana Lotteho sloužila nejenom jako příklad dobré praxe a možnosti se v životě nějak posunout, ale narážela i na skutečnost, že podle ní byl nositelem naděje, což považovala motivačně a lidsky za velmi důležité.

V rámci mediální tréninku pak byla oceňována opět osobnost a profesionalita Štěpánky Duchkové, která tento modul vedla a podle informantů a informantek to bylo velmi poučné z hlediska získání různých dovedností:

Jednak potom ta mediální prezentace. [...] tak to bylo vidět, že to je opravdu profesionál. Ať už tím nástupem a tím, co chtěla. Tak jsme si trénovali nějaké živé vstupy. Samozřejmě je to jenom taková ochutnávka, ale takový náhled na to, jak by to mělo vypadat. Dneska, to je úplně jedno, jestli to bude televize nebo nějaké podcasty. Byla to taková ochutnávka, jak by to mělo vypadat, jak jsme schopni se vyjadřovat, na co si třeba zkoušet dávat pozor při nějakých prezentacích. Tak to bylo výborné (Tatoun, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Informanti a informantky si pak ještě v pozitivním slova smyslu, ale v menší míře, vzpomněli na tři moduly, a sice prezentaci, storytelling a psychohygienu.

Slabší moduly

Jako slabší participanty a participantky hodnotily tři moduly: princip partnerství, prezentace a mediální trénink. Zajímavá je skutečnost, že obsah modulu často informantům a informantkám neutkvěl v paměti:

Princip partnerství teďka už vůbec nevím, o čem to bylo, takže asi to. Na ty ostatní si tak nějak vždycky... částečně něco vybavím. Ale teďka ten princip partnerství asi vůbec zase nevím, o čem to bylo. A nevím, jestli je to dobře nebo špatně (Odran, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Princip partnerství, co tam bylo? Princip partnerství, no už se teďka vůbec neuvědomuju. Nějaké siťování? Přiznám se, že teď se nemůžu vzpomenout, co tam bylo, ten princip partnerství. Takže asi to mě zaujalo nejméně, když si ho nevybavím (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

U prezentací se Maluše zdálo, že obsah vyzníval do ztracena:

Prezentace. To mi přišlo jako nejslabší [...] moc mi to nezaujalo. Vlastně všechno bylo řečený takovým tím stylem, kde tam stejně není žádný pořádný návod. Stejně si to člověk musí vymyslet sám a mít to v sobě (Malucha, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Hajmě zase vadil přívál informací, který se na ni naválil:

On nás učil prezentaci. Prezentaci a práci s vlastním příběhem a umět se prezentovat. A to bylo prostě... on jenom mluvil, mluvil, mluvil a pak slyšet i jiný něco říkat. To bylo únavný pro mě. [...] Ty prezentační dovednosti byly nejnudnější, protože on do nás hustil, hustil, hustil (Hajma, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Kritika mediálního tréninku pak souvisela s tím, co říkal Domogoj výše, a sice velký počet modulů zaměřených tímto směrem, což by podle něj zasloužilo určitou redukci.

Hodnocení kompetencí ze strany účastníků/účastní vzdělávání

Posun kompetencí se informantům a informantkám poměrně složitě hodnotil, kdy v některých případech nepozorovali nějaký konkrétní progres v určité oblasti, nicméně i v těchto případech vzdělávací akce nakonec znamenala určitý posun, jak poukazuje Odran:

Já bych řekl, že pro mě osobně... Takhle, profesně nemůžu, nebo to je těžko říct... Nepřijde mi, že bych se až tak posunul jenom díky tomu kurzu. Ale třeba zase na druhou stranu, díky tomu kurzu jsem si třeba uvědomil nějaký ty věci, [...] že jsem trošku ustrnulej v tom svém nějakým progresu a že je potřeba na něčem pracovat. Byť třeba ten daný kurz mi to třeba osobně úplně nedal, ale pomohl mi si uvědomit, že prostě třeba ještě někde dál musím hledat věci, jak se stát lepším pracovníkem v tom, co dělám (Odran, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

I takové hodnocení samozřejmě lze vnímat jako velmi pozitivní výsledek vzdělávací akce. Odran pak navíc přidal, že její vzdělávání posunulo ve smyslu, aby se víc začal starat o svoji psychohygienu. Babata zase ocenila, že ji obohatil mediální trénink a konkrétní rady, jak by měla vystupovat a co by neměla říkat. Zlatoslav pak vnímal, že občas komunikuje velmi rychle a nátlakově, v čemž mu vzdělávání podle jeho slov pomohlo ukázáním, že je možné zpomalit nebo zastavit, nemluvit tak rychle a nechat plynout interakci pomaleji, čímž se sníží i nátlak, který takovou komunikací vyvíjí na ostatní. Vedle toho Zlatoslav ocenil i zlepšení v komunikaci, což podle svých slov využije v praxi při komunikaci s veřejnými institucemi, a zvýšení sebevědomí. Sebevědomí a sebedůvěru zmiňovala také Malucha:

[...] mě to hodně posunulo psychicky. V tom, že už mám větší odvalu něco takového dělat. Už vím, že je to možné. Už jsem nahlédla vlastně do toho aspoň nějak, nějakým způsobem. A já, abych něco začala dělat, tak se toho nesmím bát. [...] ten kurz [...] Já jsem si tam přišla pro tu odvalu a já jsem si ji odnesla, takže mě to posunulo jako neskutečným způsobem [...] (Malucha, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Zoroslavě vzdělávací akce podle jejích slov „otevřela oči“ ve smyslu problematiky propuštěných osob, o níž toho tolik nevěděla. U Libaty mělo vzdělávání efekt ve smyslu, že díky němu našla směr, který chtěla rozvíjet a jímž se chtěla vydat:

[...] tak člověk se musí sám sebou zaobírat a líp si sám sebe uvědomujete, líp po čase formujete tu svoji minulost, ty záchytné body. Člověk se vlastně jako i tím utvrzuje, že to dělá dobře, že je dobře, že dělá to, co dělá teďka. [...] U mě je to spíš... jsem asi na ty terapeutický věci, teď to poznávám, teď jsem si to úplně uvědomila, že se třeba koukám na lidi jinak [...] ne každý jsme stejný, ne každý máme stejné myšlení. A to, že on něco dělá nějak, neznamena, že to dělá špatně i přes to, že to není můj názor. Tak i v tomhle tom vlastně mi Ostrava pomohla [...] (Libata, osoba s žitou zkušeností, Hlas)

Tatoun pak ocenil praktickou stránku prezentací a jejich přípravy, což mu podle jeho slov scházelo, a zmínil, že si začal více všimnout nedostatků v různých prezentacích. Hirzo pak vyprávěl, že vzdělávání mu připomnělo, že by měl být k dispozici pro osoby, které to potřebují, a že je potřeba neustále udržovat dialog a kontakt.

Návrhy na zlepšení dalších nebo pokračujících ročníků vzdělávání

Informanti a informantky v rámci rozhovoru nabízeli i různé nápady, jak další ročníky vylepšit nebo jak vylepšit případné pokračování vzdělávací akce. Některé návrhy vyplývají z předchozích stránek, respektive byly již zmíněny v rámci různých jiných témat výše.

Nácvik dovedností

Například Odran nebo Zoroslava by uvítali větší možnosti nácviků konkrétních dovedností:

[...] určitě bych tam dala více tréninku na komunikaci. [...] já to úplně ráda nemám, tady ty cvičení, ale vždycky si říkám, to je prostě nutný. Že já jsem ten intelektuál, co si všechno načte a zkoukne. A moc se mi nechce do té praxe, do těch cvičení, ale uznávám, že to je... třeba u té argumentace to bylo výborný. To fakt jsem zůstala... a co teď mám říct. Tam si to nenačtete, tam to musíte zkusit. Takže určitě bych tam dala více takovýchto cvičení nějakých komunikačních, nebo s tématem, které by bylo více z té praxe, možná přímo nějakých příkladů, kazuistik. Třeba přímo si zahrát něco (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Stínování a více žité zkušenosti

Na Odrana a Zoroslavu v určitém smyslu navazoval Zlatosplav, který chtěl více příkladů z praxe, ale nechtěl nácviky v rámci kolektivu, nýbrž nějaká pozorování, jak se dané techniky a doporučení využívají v praxi:

[...] zkusit nějakou praxi, když už teda mám tu argumentaci, tak nemyslím nějakou hranou scénku, v rámci toho kolektivu, ale konkrétně někam jít, kde budu nějaký divák. Budu někde sedět a teď budu pozorovat tu Janu Kavkovu, jak tam prostě jim přednáší ten svůj nějaký návrh nebo něco. Vidět to prostě takhle. To, že je něco hranýho, taky dobrý, ale vidět to opravdu na vlastní kůži (Zlatoslav, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Na Zlatoslava v určitém smyslu navázala i Zoroslava, která si přála více žité zkušenosti z praxe, která by poskytovala dobrou praxi a opět určitým způsobem i naději pro participanty a participantky:

A více takových těch... něco jako byl ten Johan. Těch lidí s tou vlastní zkušeností. Že v uvozovkách, kam to dotáhli. Aby to byla výzva pro ostatní, že to jde a má to smysl. A že hodně lidí podceňuje vyprávění příběhů. [...] A za další, podceňují se obecně, že mají tuto zkušenost, takže mě nikdo nebude poslouchat, protože já jsem ten kriminálník, příklad. Takže více takovýchto lidí, jako byl ten Johan, že prostě je poslouchali (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Lepší dramaturgie vzdělávání

Libata a Tatoun by uvítali lepší dramaturgii vzdělávání ve smyslu lepší návaznosti daných modulů, kdy Libata výše poukazovala, že by mohl po potenciálně náročném modulu následovat nějaký lehčí modul, aby si participanty a participantky odpočinuli. Tatoun zase poukazoval na příliš strmý začátek celého vzdělávání, které mohlo odstartovat volněji:

Ta advokacie byla hlavním tématem celého toho, alespoň já jsem to tak vnímal, vzdělávání. A bylo to hnedka první den odpoledne. [...] možná proto, aby byli lidi ještě čerství, ale ještě když se neznáme tak... [...] když dojedete první den a ještě, než se odstříhnete trochu od práce, tak to vždycky je pro mě hrozně těžké. To přivítání a vše, [...] než se prostě naladíme na nějakou společnou vlnu. Takže možná... nechci říct jako nedělat nic, ale [...] ten kolektiv dát nějak dohromady, ať víme, jak fungovat, a pak celý druhý den se věnovat těžkým věcem, což třeba ta advokacie je těžká věc (Tatoun, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Tatoun tak možná určitým způsobem navazuje i na Odrana, který výše poukazoval na absenci nějakých méně formálních aktivit, které by byly nějakým způsobem seznamovací a nastolily by kolektivnější atmosféru.

Pokračování vzdělávání

Jedním z doporučení bylo také samotné pokračování, které by ale mělo být více zaměřené na konkrétní problematiku:

A myslím si, že jako začáteční kurz to bylo dobré, aby se člověk nějak tak rozkoukal, vyzkoušel si, a aby si vlastně řekl, jakým směrem, co by ho bavilo [...]. Ale určitě bych chtěla nějakou dvojku, trojku možná. [...] Pokud bych se měla něčemu z toho věnovat, tak určitě bych se o to potom měla určitě zajímat i více (Malucha, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Podobný nápad měl i Tatoun, který navíc přidával i možnost rozdělit se do skupinek podle zájmu:

A možná více stupňový a více rozdělený systém v menších skupinkách, protože, jestli budu dělat advokacii s pěti lidma nebo s jedenácti, tak je to jiné, nebo mediální trénink, nebo prezentace [...] [způsobem], že je tady nějaká nabídka a vyber si. Ne že se přihlásíš do deseti předmětů, prostě vyber si, co ti je blízké nebo co bys fakt skutečně chtěl. A s tím, že budu dělat něco společně, tak ať, jsou témata, kde je super, nějaká diskuze s Norama, tak v těch deseti, v patnácti výtečné. Vzdělávání, poznávání se, sdílení vlastních příběhů, zkušeností, super, ale takové ty odborné věci už v menších skupinkách (Tatoun, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Relaxační program po vzdělávání

Toto doporučení zmiňovala Zoroslava, která tak opět navazovala na Odrana a jeho přání výše, aby byly zahrnuty i nějaké neformální společné aktivity na větší seznámení se:

Jsou to taky nahuštěné dny, je to taky našlapané [na jiné vzdělávací akci], ale prostě večer je tam ten relax, je tam možnost poznat se jinak třeba. Takže možná bych to udělala podobnou formou (Zoroslava, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Pohybové aktivity

Na relaxaci pak svým způsobem na navazovaly i Hajma a Radna, kterým scházely nějaké pohybové aktivity napříč vzdělávacími moduly:

Mně v nějakých těch přednáškách úvodních chyběla nějaká pohybová aktivita. Ten poslední den to bylo, jak jsme vyráběli ten padák, to bylo super. Ale i při přednáškách, kdy jeden člověk sedí a něco absorbuje, nějaký info, tak mně tam mezitím scházela nějaká pohybová aktivita [...] Kdyby to bylo třeba v každém dni, v každé přednášce, třeba jedna, dvě ty pohybové aktivity nebo nějaká prostě pohybová činnost, u které nemusí člověk sedět, tak by to bylo fajn (Hajma, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Takže nějaká ta aktivita tam by byla fakt dobrá. Že jsme se hnedka mohli soustředit na něco jiného a dát pokoj chvíli hlavě a dělat něco takového a pak se k tomu vrátit. Takže je to lepší. Ale jinak to bylo dobrý, super (Radna, osoba s žitou zkušeností, Hlas).

Supervize

Posledním nápadem byla možnost udělat supervizi v nějaké fázi vzdělávání, což zmiňoval Hirzo, podle něhož by rozhodně tato aktivita vzdělávání posunula dále a znamenala by velký přínos.

Doporučení pro rozvoj využívání žité zkušenosti v ČR

Doporučení pro koncepční rozvoj peeringu v ČR

Podpora financování peeringu

V rámci analýzy se ukázala řada překážek, které musí organizace spolupracující s peerkami a peery a peerské organizace překonávat. Základní překážkou jsou limitované možnosti, jak lze peering financovat, což vychází z jeho neukotvení ve veřejném prostoru, které má za následek, že s ním řada veřejných institucí „neumí“ pracovat, když například vypisují projektové nebo dotační tituly.

- Určitým řešením by bylo legislativní ukotvení peeringu jako pozice v rámci sociálních služeb, která má volně stanoveny určité náležitosti a je možné skrze ni adekvátně a důstojně dané osoby vykonávající peerskou pozici zaplatit. Z analýzy ovšem vyplynulo, že potřeba být v tomto ohledu opatrný, aby nedošlo k přílišné profesionalizaci peerské pozice a rozpuštění základního principu této práce, případně vytváření dalších bariér v jejím výkonu. Nicméně tlak na větší profesionalizaci je vytvářen již teď, kdy řada peerů a peerek musí absolvovat alespoň kurz pracovníka/pracovnice v sociálních službách, aby mohli být v dané organizaci alespoň nějak zaplacení/zaplaceny.
- Část informantů a informantek poukázala, že některé donorské subjekty s peeringem umí pracovat a je možné jej alespoň částečně financovat skrze vybrané dotační tituly. To je výsledek dlouhodobější snahy o navazování dialogu a vysvětlování, co peering obnáší. Důležitá je v tomto ohledu také realizace advokačních aktivit, zejména směrem k veřejnosti. Je tedy důležité nadále vyvíjet tyto aktivity a ukazovat, že peering má smysl a je potřebný. Důležitým aspektem v tomto ohledu může být síťování a sdílení dobré praxe a fungujících postupů a aktivit.

Adresování osobních problémů peerů a peerek

Řada peerů a peerek se mimo skutečnosti, že často nejsou za svoji práci adekvátně ohodnoceni/ohodnoceny musí potýkat ještě potřebami, které se vztahují k prožité minulosti, přičemž se jedná o stabilní bydlení, řešení předlužení, nedodělané vzdělání, rozpadlé sociální sítě a další.

- Zejména bydlení může být pro některé peery a peerky problémem, přičemž ČR stále neuznává v bytové politice strategii housing first, což je bohužel evropský unikát, který přispívá k obtížím sehnat dostupné důstojné bydlení. Zároveň podle nedávné analýzy Ministerstva pro místní rozvoj se v ČR nachází 860 000 neobydlených bytů, které nejsou nijak využívány a nikomu neslouží (Marianovská et al., 2023).
- Specifickou potřebou je následně formální vzdělání peerů a peerek, kteří/které by si jej chtěli dodělat, ale často k tomu nemají kapacity, neboť ještě musí vyvíjet ekonomickou aktivitu, aby se uživila a případně zaopatřila i rodinu. V tomto ohledu by pomohlo, pokud by se brala v potaz žitá zkušenost a legislativně se vytvořily podmínky, aby si mohly (nejenom) peeri a peerky v nějaké zkrácené době dodělat například výuční list nebo maturitu a

případně pak pokračovat v dalších stupních vzdělávání. Vzdělání totiž může být i určitou psychologickou bariérou, jak vyplynulo i z této analýzy, pro adekvátní výkon peeringu.

- Obzvláště zranitelná je pak tzv. liminální pozice, kdy se peer pracovníci a pracovníce ocitají pozicionálně ve společnosti někde mezi starou identitou (například uživatelů a uživatelé drogy) a novou identitou (pracovník/pracovnice v sociálních službách; člen/členka běžné společnosti apod.). Tato pozice je nevděčná a zátěžová, jelikož peer nebo peerka v podstatě v danou chvíli nikam nepatří a hledá svoji pozici, k čemuž se přidávají ještě zmiňované osobní problémy. V těchto případech by, pokud je to možné, mohla poskytnout větší péči, schovávavost a podporu organizace, s níž je daný peer nebo daná peerka v kontaktu.

Zmírnění podmínky čistého trestního rejstříku pro práci v sociálních službách

Výpis z rejstříku trestů a stigmatizace na základě tohoto výpisu je stále často opakující se skutečností, přičemž pro organizace, které by chtěly přijmout peera nebo peerkou je trestní rejstřík limitem také z legislativního pohledu.

- V současné legislativní úpravě sociálních služeb se neúměrně spojují dva typy služeb – pobytové a terénní. Zatímco u pobytových služeb do jisté míry lze chápat striktnější podmínky pro jejich výkon, u terénních služeb tyto podmínky pozbývají smysl, jelikož terénní pracovníci a pracovníce mohou spíše těžit ze skutečnosti, že mají žitou zkušenost, což platí zejména pro drogové služby a služby poskytované vězněným a propuštěným osobám. Bylo by tedy naprosto logické zmírnit podmínku trestního rejstříku alespoň u terénních služeb a dát ji například k uvážení daným organizacím, zda je to pro ně přijatelné nebo není.

Budování příznivé a solidární organizační kultury

Pro peery a peerky může být v některých organizacích těžké působit kvůli nepříznivé organizační kultuře, která peerství není úplně nakloněna a v rámci níž spolupracovníci a spolupracovnice nemají a nesdílí příslušné hodnoty.

- Taková kultura musí být cíleně vytvářena, přičemž organizacím v tomto ohledu pomáhalo jasné vymezení hodnot, které zahrnují peerství jako jednu z priorit a základních stavebních kamenů organizační kultury. Zároveň je posléze potřeba tyto hodnoty dialogicky komunikovat, propagovat a vysvětlovat v rámci organizace a hledat cesty ve smyslu, co by pomohlo zaměstnancům a zaměstnankyním, aby uznaly tyto hodnoty.
- Součástí dobré praxe pak také bylo zahrnování peerů a peerek do rozhodovacích procesů, respektive alespoň naslouchání jejich potřebám, přáním a nápadům takovým způsobem, aby se z tohoto procesu nestal tokenismus. Peeri a peerky měli v takových situacích pocit větší sounáležitosti.
- Dobrou praxí byla také multiplikace peerů a peerek, tedy navyšování jejich počtu, aby v dané organizaci nebo službě nebyl vždy pouze jeden nebo jedna, neboť to může působit zátěžově a distresově.
- Významným prvkem je pak také přizvání a zahrnování peerů a peerek do organizačních intervizí nebo supervizí, které pomáhají budovat vzájemné pochopení.

- Dobrý nástrojem budování příznivé organizační kultury může být také neformální trávení společného času například na nějakých společných výletech nebo dalších akcích.
- Důležitým prvkem je také nepřetěžování peerů a peerek, kdy se v rámci výzkumu ukázalo, že někteří/některé z nich se peeringu věnují i ve volném čase, což může být zátěžové a negativně se podepisovat na duševním zdraví.

Podpora dalšího vzdělávání

Peer práce může být mnohdy vykonávána bez nějakého předchozí vzdělání nebo průpravy (případně minimální průpravy), nicméně z analýzy vyplývá, že práce na seberozvoji a dovednostech související s využíváním žité zkušenosti je velmi důležitá a posouvá peer práci na další úroveň. Dobrým příkladem je v tomto ohledu výcvik recovery koučinku, který u peerů a peerek posouvá kompetence ve využívání žité zkušenosti, sebereflexi i práci s jinými lidmi.

- Měla by existovat systematická podpora vzdělávání peerů a peerek v oblasti práce se svou žitou zkušeností, přičemž náplň takového vzdělávání je již dobře prozkoumána (viz výše a také Nepustil, 2020).
- Z analýzy také vyplynulo, že peeri a peerky, kteří/které pracují s lidmi podobné vzdělávání oceňují, ale zároveň v některých případech předtím neměli ponětí, že nějaká vzdělávací aktivita existuje. Z toho vyplývá, že je potřebné o takových možnostech peery a peerky informovat a případně je i motivovat, aby taková vzdělávání absolvovali.

Doporučení vyplývající z hodnocení vzdělávací akce proběhlé v rámci projektu

Podpora přehledového, ale také cílenějšího vzdělávání

Někteří participantů a některé participantky neměli žádné předešlé zkušenosti s podobným delším vzděláváním, jako bylo ostravské, takže pro ně byl zvolený přehledový formát sestávající se z představení všech možných oblastí, jakým se lze skrze peering věnovat, přínosné. Nicméně mezi doporučeními zaznívalo, že by vzdělávání v dalším běhu nebo pokračování mělo být více cílenější a ne tak „ochutnávkové“.

- Stálo by zvážení nějak vybalancovat obecnost a cílení jednotlivých modulů, případně na některé moduly rozdělit participanty a participantky na skupiny podle zájmů, aby bylo vzdělávání hlubší.
- Alternativou by bylo mít více pokračování vzdělávacích kurzů, kdy první by byl obecný a přehledový a další by pak byly cílené na specifické problematiky.

Větší „akčnost“ vzdělávání X více relaxace a odpočinkových aktivit

Některá doporučení nebo nápady participantů a participantek šly do jisté míry proti sobě a nešly souběžně plnit. To byla například přání ohledně větší akčnosti a více nácviků během vzdělávání a naopak přání mít více odpočinkových a relaxačních aktivit.

- Určitou možností by opět bylo mít na výběr vždy aktivitu, která by byla více nácviková a aktivitu směřující k většímu odpočinku. S tím souviselo i přání lepší dramaturgie vzdělávání, kdy zaznívalo, že by náročná aktivita mohla být propojena s méně náročnou aktivitou, aby se proběhlé cvičení mohl vstřebat.
- V rámci rozhovorů pak zaznívala určitá preference vzdělávání založeného na nějaké aktivitě než frontální přednášky a předávání velkého množství informací, na což se řada participantů nemohla podle svých slov soustředit.
- Zazněl také zájem o stínování, tedy nezúčastněnou a zároveň autentickou zkušenost týkající se probíraných aktivit, který by názorně ukázala náležitosti vzdělávání v praxi.

Více neformálních akcí a pohybových cvičení během vzdělávání

V rozhovorech zaznělo přání, aby se příště do celé akce zahrnuly také neformální aktivity po skončení „oficiálního“ programu, které by vytvořily hlubší vztahy a porozumění mezi participanty a participantkami. V podobném duchu pak bylo doporučeno, aby i během, vzdělání bylo více neformálních pohybových aktivit, které by například sloužily k protažení.

- Nabízí se dělat během vzdělávacího programu zmíněné pohybové aktivity pro participanty a participantky, kteří/které by o to měli zájem, což by přispělo i k navození hlubších vztahů v rámci kolektivu.
- Po skončení vzdělávacího programu by pak mohly být naplánovány opět dobrovolné neformální akce, kde by se participantí a participantky mohli více seznámit, například kino, procházky, návštěva kavárny, hospody atd.

Pomalejší rozjezd vzdělávání

Někteří informanti a některé informantky akcentovali, že na ně byl rozjezd vzdělávání příliš rychlý a že by potřebovali nejdříve nějakou méně formální aktivitu, aby se s ostatními blíže poznali.

- Vzdělávání začínalo rovnou prvním výukovým blokem, přičemž by stálo za zvážení, jestli první dopoledne nebo první hodiny nevěnovat nějaké neformální seznamovací aktivitě, například skrze osobní předměty, které si každý přinese a řekne k nim příběh spojený se sebou.
- S tím je spojena také nahuštěnost vzdělávacího programu, což bylo častou kritikou ze strany participantů a participantek. Nabízí se tedy rozložit vzdělávání do více týdnů nebo dnů, aby se tím zátěž uvolnila, nicméně to je samozřejmě odvislé od finančních možností a kapacit.

Intenzivnější péče a závěrečná supervize

- Finálním bodem je zvážení možnosti větší péče, kdy v několika rozhovorech zaznělo, že celková péče byla velmi dobrá, nicméně nepočítalo se úplně se situací, kdy určitá aktivita může (re)traumatizovat účastníky a účastnice, což je pochopitelné, ale měla by to být zkušenost, která se zohlední do budoucna.

- Bylo by žádoucí mít po celý průběh vzdělávání přítomnou nějakou osobu nebo i více osob s terapeutickým tréninkem nebo alespoň krizovou intervencí, které by podobné situace adresovaly.
- Zároveň by bylo optimální mít možnost přizpůsobit další část programu, když se něco takového stane, aby participanti a participantky nemusely jít z jednoho náročného modulu do dalšího.
- Velmi přínosně se pak jeví možnost supervize v průběhu nebo na konci vzdělávání, kde by se mohly tyto (ale i jiné) situace adresovat a případně řešit.

Literatura

- Bailey, R., & Brake, M. (1977). Introduction: Social Work in the Welfare State. In R. Bailey & M. Brake (Ed.), *Radical Social Work* (s. 1–12). Edward Arnold.
- Baldwin, M. (2011). Resisting the EasyCare model: Building a more radical, community-based, anti-authoritarian social work for the future. In M. Lavalette (Ed.), *Radical Social Work Today: Social Work at the Crossroads* (s. 187–204). Policy Press.
- Bamber, M., Allen-Collinson, J., & McCormack, J. (2017). Occupational Limbo, Transitional Liminality and Permanent Liminality: New Conceptual Distinctions. *Human Relations*, 70(12), 1514–1537. <https://doi.org/10.1177/0018726717706535>
- Beresford, P. (2011). Radical social work and service users: A crucial connection. In M. Lavalette (Ed.), *Radical Social Work Today: Social Work at the Crossroads* (s. 95–114). Policy Press.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brosens, D. (2019). Prisoners' Participation and Involvement in Prison Life: Examining the Possibilities and Boundaries. *European Journal of Criminology*, 16(4), 466–485. <https://doi.org/10.1177/1477370818773616>
- Buck, G. (2018). The Core Conditions of Peer Mentoring. *Criminology & Criminal Justice*, 18(2), 190–206. <https://doi.org/10.1177/1748895817699659>

- Buck, G., Tomczak, P., & Quinn, K. (2022). This is how it Feels: Activating Lived Experience in the Penal Voluntary Sector. *The British Journal of Criminology*, 62(4), 822–839. <https://doi.org/10.1093/bjc/azab102>
- Butler, M., Percy, A., Hayes, D., & Devaney, J. (2019). Designing Prison-Based Parenting Programs to Maximize Their Outcomes. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 63(7), 975–992. <https://doi.org/10.1177/0306624X18811590>
- Cannan, C. (1977). Welfare Rights and Wrongs. In R. Bailey & M. Brake (Ed.), *Radical Social Work* (s. 112–128). Edward Arnold.
- Čtvrtečková, M., & Černý, J. (2021). Zkušenost s participací v oblasti sociální práce s lidmi, kteří užívají psychoaktivní látky. *Sociální práce*, 2021(3), 53–68.
- Čtvrtečková, M., & Geregová, M. (2019). Drogová politika a služby: Přijetí expertů se zkušeností jako rovnocenných partnerů. *Sociální práce*, 2019(5), 15–30.
- Čtvrtečková, M., & Geregová, M. (2020). Zapojování peer pracovníků v drogových službách. In P. Nepustil & M. Geregová (Ed.), *Bez podmínek. Metody psychosociální podpory pro lidi užívající drogy* (s. 84–91). Masarykova univerzita. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9668-2020>
- Duvnjak, A., Stewart, V., Young, P., & Turvey, L. (2022). How does Lived Experience of Incarceration Impact Upon the Helping Process in Social Work Practice?: A Scoping Review. *The British Journal of Social Work*, 52(1), 354–373. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa242>
- Earle, R. (2017). *Convict Criminology: Inside and Out*. Policy Press.
- Eddie, D., Hoffman, L., Vilsaint, C., Abry, A., Bergman, B., Hoepfner, B., Weinstein, C., & Kelly, J. F. (2019). Lived Experience in New Models of Care for Substance Use Disorder: A Systematic Review of Peer Recovery Support Services and Recovery Coaching. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01052>

- Efodi, R., & Adamchuk, I. (2017). Reentry of Released Female Prisoners into the Community. *International Journal of Criminology and Sociology*, 6, 29–39. <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2017.06.04>
- Einat, T. (2017). The Wounded Healer: Self-Rehabilitation of Prisoners through Providing Care and Support to Physically and Mentally Challenged Inmates. *Journal of Crime and Justice*, 40(2), 204–221. <https://doi.org/10.1080/0735648X.2015.1095647>
- Elisha, E. (2023). Ex-Convicts in an Official Role of Peer-Supporters: Toward Convict Therapy. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 67(15), 1565–1580. <https://doi.org/10.1177/0306624X231159890>
- Ferguson, I. (2008). *Reclaiming Social Work: Challenging Neo-liberalism and Promoting Social Justice*. SAGE Publications. <http://site.ebrary.com/id/10285211>
- Ferguson, I., & Woodward, R. (2009). *Radical Social Work in Practice: Making a Difference*. Policy Press.
- Gal, J., & Weiss-Gal, I. (Ed.). (2014). *Social Workers Affecting Social Policy: An International Perspective on Policy Practice*. Policy.
- Garrett, P. M. (2016). Confronting Neoliberal Penalty: Placing Prison Reform and Critical Criminology at the Core of Social Work's Social Justice Agenda. *Journal of Social Work*, 16(1), 83–103. <https://doi.org/10.1177/1468017314565753>
- Garrett, P. M. (2021). *Dissenting Social Work: Critical Theory, Resistance and Pandemic*. Routledge.
- Gojová, A., Burda, M., Gřundělová, B., Stanková, Z., & Gojová, V. (2021). Variables of Community Social Work and their Interconnections in Socio-spatial Excluded Neighbourhoods – Example of the Czech Republic. *European Journal of Social Work*, 24(6), 1001–1014. <https://doi.org/10.1080/13691457.2021.1882398>

- Gojová, A., Burda, M., Recmanová, A., Stanková, Z., & Gojová, V. (2019). Participace jako faktor ovlivňující výkon komunitní práce v sociálně vyloučených lokalitách. *Sociální Práce*, 2019(5), 46–69. <https://doi.org/10.1080/13691457.2021.1882398>
- Gojová, A., & Glumbíková, K. (2015). (Bez)mocná) sociální práce jako zdroj zplnomocnění? *Sociální práce*, 2015(5), 52–63.
- Heidemann, G., Cederbaum, J. A., Martinez, S., & LeBel, T. P. (2016). Wounded Healers: How Formerly Incarcerated Women Help themselves by Helping Others. *Punishment & Society*, 18(1), 3–26. <https://doi.org/10.1177/1462474515623101>
- Janebová, R. (2014). *Kritická sociální práce*. Gaudeamus.
- Jang, S. J., Johnson, B. R., Hays, J., Hallett, M., & Duwe, G. (2020). Prisoners Helping Prisoners Change: A Study of Inmate Field Ministers Within Texas Prisons. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 64(5), 470–497. <https://doi.org/10.1177/0306624X19872966>
- Kam, P. K. (2014). Back to the ‘Social’ of Social Work: Reviving the Social Work Profession’s Contribution to the Promotion of Social Justice. *International Social Work*, 57(6), 723–740. <https://doi.org/10.1177/0020872812447118>
- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2023). *Qualitative Content Analysis: Methods, Practice and Software* (2nd edition). SAGE.
- LeBel, T. P., Richie, M., & Maruna, S. (2015). Helping Others as a Response to Reconcile a Criminal Past: The Role of the Wounded Healer in Prisoner Reentry Programs. *Criminal Justice and Behavior*, 42(1), 108–120. <https://doi.org/10.1177/0093854814550029>
- Leverentz, A. (2010). People, Places, and Things: How Female Ex-Prisoners Negotiate Their Neighborhood Context. *Journal of Contemporary Ethnography*, 39(6), 646–681. <https://doi.org/10.1177/0891241610377787>

- Marianovská, V., Kubát, V., Ripka, Š., Švec, S., Klusáček, J., Fričová, M., & Mrázek, V. (2023). *Struktura neobydlených bytů v Česku a nástroje pro jejich aktivaci využívané v zemích OECD*. Ministerstvo pro místní rozvoj.
- Maruna, S. (2001). *Making Good: How Ex-convicts Reform and Rebuild Their Lives*. American Psychological Association.
- McLaughlin, K. G. (2008). *Social Work, Politics and Society: From Radicalism to Orthodoxy*. Policy Press.
- Mendes, P. (2009). Tracing the origins of critical social work practice. In J. Allan, L. Briskman, & B. Pease (Ed.), *Critical Social Work: Theories and Practices for a Socially Just World* (s. 17–29). Allen & Unwin.
- Mendoza, N. S., Resko, S., Wohlert, B., & Baldwin, A. (2016). “We have to help each other heal”: The Path to Recovery and Becoming a Professional Peer Support. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 26(2), 137–148. <https://doi.org/10.1080/10911359.2015.1052912>
- Mertl, J. (2020). „Musíte makat a poslouchat, no“: Vězení, potlačování autonomie a responsabilizace u vězňených a propuštěných osob v ČR. *Sociologický časopis*, 56(4), 523–553. <https://doi.org/10.13060/csr.2020.017>
- Mertl, J. (2022a). Sociální práce v zasetí koronaviru: Příklad programů pro osoby ve výkonu a po výkonu trestu odnětí svobody. *Sociální práce / Sociálna práca / Czech and Slovak Social Work*, 2022(6), 40–55.
- Mertl, J. (2022b). What Seems to Be the Problem? Ex-Prisoners’ Reentry/Resettlement in the Czech Republic. *Crime & Delinquency*, on-line first. <https://doi.org/10.1177/00111287221115645>
- Mertl, J. (2023a). „Jak mě tenkrát přítel týral, tak jsem měla to sebevědomí hodně nízký“: Vratkost kategorií „pachatel/ka“ a „oběť“ v kriminologii a sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca / Czech and Slovak Social Work*, 2023(5), 5–20.

- Mertl, J. (2023b). Prison Employment and its Conflict with Therapeutic and Counselling Programmes: The Experiences of Czech Prison Personnel. *European Journal of Criminology*, 20(2), 447–467. <https://doi.org/10.1177/14773708211012624>
- Mertl, J. (2023c). Rehabilitation vs. Retribution/Repression: An Introduction to Systemic Contradictions in the Czech Penitentiary System. In L. Czarnecki (Ed.), *Human Rights Protection and Ius Puniendi* (Roč. 11, s. 47–63). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-41253-0_4
- Mertl, J. (2023d). *Závěrečná výzkumná zpráva z projektu Terapeutická péče o lidi ve výkonu trestu odnětí svobody*. Západočeská univerzita.
- Mertl, J. (2023e). *Ženy s žitou zkušeností s výkonem trestu odnětí svobody a jejich specifické potřeby*. RUBIKON Centrum.
- Nepustil, P. (2014). *Bez léčby to jde: Proces přestávání s pervitinem bez odborné pomoci* (1. vydání). Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- Nepustil, P. (2020). Recovery koučování. In P. Nepustil & M. Geregová (Ed.), *Bez podmínek. Metody psychosociální podpory pro lidi užívající drogy* (s. 136–145). Masarykova univerzita. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9668-2020>
- Richards, S. C. (2013). The New School of Convict Criminology Thrives and Matures. *Critical Criminology*, 21(3), 375–387. <https://doi.org/10.1007/s10612-013-9194-3>
- Ross, J. I., Darke, S., Aresti, A., Newbold, G., & Earle, R. (2014). Developing Convict Criminology Beyond North America. *International Criminal Justice Review*, 24(2), 121–133. <https://doi.org/10.1177/1057567714531484>
- Runell, L. (2020). Becoming a Social Work Professional after Incarceration. *Journal of Social Work*, 20(3), 307–320. <https://doi.org/10.1177/1468017318815293>
- Terry, G., Hayfield, N., Clarke, V., & Braun, V. (2017). Thematic analysis. In C. Willig & W. Stainton-Rogers (Ed.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology* (Second edition, s. 17–37). SAGE.

Wacquant, L. (2009a). *Prisons of Poverty*. University of Minnesota Press.

Wacquant, L. (2009b). *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Duke University Press.

Wacquant, L. (2010). Prisoner Reentry as Myth and Ceremony. *Dialectical Anthropology*, 34(4), 605–620. <https://doi.org/10.1007/s10624-010-9215-5>

Woods, M. (2020). ‘Helping Others and Helping Myself’: Wounded Healers as Peer Workers. *Irish Probation Journal*, 17(2020), 191–211.